

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ծայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Ստուգված

Հայ գրականություն, Արձակ, Վիպակ
13+

Ստեփան Զորյան Խուժան Արշուն

I

Գնացքը փնջացնելով — փու՛հ փու՛հ.— փախչող կենդանու նման սլանում էր դաշտի միջով. երբեմն, կարծես վախից, սուլում էր ծորերում, կամուրջների վրա և դարձյալ արագ–արագ, արագ-արագ, շխկշխկոցով սուրում առաջ:

Ամենավերջին վագոնի բուժերին նստած էր մի փոքրիկ՝ տասը-տասներկու տարեկան տղա, և ուրախ սլանում էր գնացքի հետ: Բայց որովհետև քամի էր, նա մի ձեռով բռնել էր գլխարկը, մյուսով բուժերը, որ վայր չընկնի: Ու այդպես նայում էր դաշտին, որն իր ծառերով, բլուրներով, գյուղերով պատում էր շարունակ, ինչպես մի վիթխարի ջրաղացքար: Տղայի ձեռները հոգնել էին բուժերը բռնելուց, իսկ աչքերը ցավում էին անքնությունից և երկար այս-այն կողմ նայելուց: Բայց և այնպես նա ուրախ էր. ուրախ էր, որովհետև սարսափ ազդող մութն անցել էր արդեն և լույսը բացվել: Գիշերը նա վախենում էր ամեն բանից՝ ուղեկիշներից, սեմաֆորներից, գծի կողքին երևացող ցից ժայռերից և, վերջապես, մութ դաշտից, ուր երբեմն, հեռու կամ մոտիկ, կրակներ էին երևում. թվում էին

գայլերի աչքեր: Նա վախենում էր մանավանդ հանկարծ ուրիշ գնացք գա ետևից ու խփի իրեն:

Մի խոսքով գիշերը շատ երկյուղալի էր և միաժամանակ խոնավ, ցուրտ ու քամի: Բայց հիմա, լույսը բացվելուն պես, ամեն բան լավ էր թվում նրան. և նույնիսկ հաճելի էր նայել, թե ինչպես է պտտվում դաշտը իր ծառերով, նորածիլ արտերով, բլուրներով: Նա այնքան ուրախ էր, որ գծի կողքին և գծի տնակների առաջ մարդ տեսնելիս՝ գլխարկը վերցնում էր ու թափահարում:— Բարո՛վ, բարո՛վ...

Քամին ծայնը նրա բերնից պոկում-տանում էր դեպի դաշտը, հեռու-հեռու՝, և այնտեղ, հեռվում կրկնում — ո՛րո՛վ... Բայց երբեմն նա սթափվում էր իր ծայնից ու նայում վերև, դեպի վագոնի դուռը, լուսամուտը. թե կոնդուկտորը չի՞ երևում արդյոք: Նա կոնդուկտորից սաստիկ վախենում էր, որովհետև նստել էր նրանից թաքուն, գիշերը, իսկ այժմ արդեն լույս էր...

Բայց լավ էր, կոնդուկտորը դեռ չէր երևում, և նա դաշտին նայելու ու մտածելու ժամանակ ուներ: Իսկ նա մտածում էր, թե ի՞նչ պիտի անի քաղաքում, կարո՞ղ է արդյոք ապրուստ գտնել: Թեև քեռու տղան ասել էր նրան, թե երևանում շատ գործ կա, թե ի՞նչ ծառայություն ուզում է կարող է գտնել, բայց վախենում էր. քաղաքին անծանոթ էր և չգիտեր, թե մինչև գործ գտնելը ինչպես պիտի ապրի:

Վագոն նստելով, նա մտածում էր՝ որքան կարելի է շուտ հեռանալ գյուղից, հորից, որ միշտ երեսովն էր տալիս, թե ուրիշի յոթ տարեկան տղերքը գործ, աշխատանք են գտնում, իրենց կերած հացի փողը հանում են, իսկ ինքը — տասը-տասներկու տարեկան տղա — չի կարողանում: Վերջին երկու շաբաթն արդեն հայրը նրան տվել էր աշկերտ մի կոշկակարի մոտ, որ նրա բանն անի, նրա հացն ուտի: Կոշկակարը մի կին ուներ և մի երեք տարեկան երեխա: Ճիշտ է, իրեն լավ կերակրում էին, այսինքն՝ ի՞նչ իրենք ուտում էին, տալիս էին և իրեն, բայց ամբողջ օրը՝ առավոտից մինչև երեկո «Արշո՛, ջուր բեր», «Արշո՛, սամավար քցի», «Արշո՛, ուստիդ կոշիկները սրբի»... Արշոյին դուր չէր գալիս այդ. և՛ սովորեր, և՛ տան բան աներ. չէ՛, նա այդ չէր ուզում: Այդ քիչ էր կարծես, ուստեն ու կինը իրիկունները մեկ-մեկ գնում էին հիվանդ բարեկամի տուն և իրեն թողնում տանը՝ քնած երեխային նայի, որ չբացվի: Մի քանի անգամ, գործից հետո, Արշոն մնաց երեխային նայելու. առաջին երկու-երեք օրը, թեև քունը տանում էր, բայց դիմացավ մինչև ուստայի ու կնոջ գալը. իսկ չորրորդ անգամը նա քնել էր, երբ նրանք վերադարձան: Եկան և, ծեծելով զարթնեցրին, որովհետև երեխան վերմակը գցել էր հատակին, բացվել ու մրսել: Ուստան ապտակեց նրան մի երկու անգամ, իսկ կինն սկսեց անիծել, թե «եդպես անկարգ աշկերտ հարկավոր չի» իրեն, որ քնում է ու երեխին մրսեցնում... Մյուս օրը, հակառակի պես, մի ուրիշ բան էլ պատահեց. ուստակինը տվեց նրան կերակրի ամանները լվանալու: Երբ լվաց ու դրեց տախտակի ծայրին, կատուն թռավ տախտակին, և բոլոր ամաններն ընկան հատակին ու փշուր-փշուր եղան: Նա մի րոպե կանգնեց, մտածեց ի՞նչ անի, և մտածելով տեսավ, որ արդարանալ չի կարող. որքան էլ ասի «կատուն կոտրեց». միևնույն է՝ չեն հավատալու, պիտի ծեծեն և,

գուցե, դուրս անեն... Մտածեց ու դուրս եկավ փողոց և, փոխանակ արհեստանոց գնալու, գնաց դեպի դաշտը: Զուգեց գնալ և իրենց տուն, որովհետև, գիտեր, եթե գնար, հայրը պիտի բարկանար, թե ինչո՞ւ է գործը թողել եկել... Ամբողջ օրը և գիշերը մնաց դաշտում: Երկրորդ օրը նրան տեսավ քեռու տղան և հայտնեց, որ հայրն իմացել է վարպետի ամանները կոտրելու մասին, իմացել է նաև, որ փախել է, ու փնտրում է: Արշուն վախենում էր հորից, եթե ձեռն ընկներ՝ պիտի ծեծեր: Այդ բանը գետեր և քեռու տղան. դրա համար էլ խորհուրդ տվեց գնալ Երևան:

Եվ ահա գնում էր Արշուն Երևան: Նա գնացք էր նստել գիշերը. ու մինչև լուսաբաց շատ անհանգիստ էր, շարունակ երկյուղով շուրջը նայելով՝ մտածում էր վարպետի, նրա կնոջ, իր հոր և մոր մասին: Որ իմանան քաղաք է փախել՝ ինչքան կգարմանա՞ն... Մտածում էր ու սպասում, թե երբ պիտի լուսանա, որովհետև մոլեթի մեջ նրան վախ էր պատճառում ամեն բան, բացի աստղալից երկնքից, ու քանի գնում էին՝ դարձյալ նույնն էր կարծես ու չէր փոխվում... Մոլթ կապույտի վրա աստղերը, թվում էր, թարթում, աչքով էին անում, հետո նրանցից մեկը կամ մյուսը հանկարծ ընկնում էին ցած... Արշոյին թվում էր, թե ահա որևէ մի տեղ կտրաքեն կամ կգրնգան ոսկու պես ու, փշուր-փշուր լինելով, կայծեր կփռեն իրենց շուրջը: Բայց ոչինչ չէր լինում: Ասենք, գուցե և լինում էր մի բան, բայց ինքը ոչ տեսնում էր, ոչ լսում:

Այսպես, գիշերը նա անցրեց աստղերին նայելով, երկյուղներով ու անքուն. երկյուղալի էր մանավանդ, երբ գնացքն անցնում էր կամուրջների վրայով: Այնպես էր գռգռում՝ թվում էր ահա կամուրջը պիտի խորտակվի:

Իսկ հիմա նա ուրախ էր. ուրախ էր նախ՝ նրա համար, որ անփորձ լուսացրեց, երկրորդ, որ գյուղից հեռացավ:

Բայց այդ ուրախության հետ միասին մի անհանգստություն կար նրա սրտում. ինչպե՞ս պիտի ապրի Երևանում...

Նա քաղաք տեսել էր միայն նկարների մեջ, դասագրքերում. և քաղաքը պատկերանամ էր նրան մեծ-մեծ տներով ու շատ-շա՛տ մարդկանցով մի տեղ: Քեռու տղան ասել էր, որ քաղաքում հեշտ կարելի է գործ գտնել կամ աշկերտ մտնել:

Ու Արշուն մտածում էր այդ մասին. ծառայո՞ղ մտնի, թե՞ աշկերտ, ո՞րն է լավ:

Նա տարված էր այս մտածումներով, երբ գնացքը սուլոցով մոտեցավ մի նոր կայարանի. ուրախացավ, որ, վերջապես, կարող է ջուր խմել:

Բայց հագիվ գնացքը կանգ առավ, և նա ուզեց իջնել՝ ջրի տեղը գտնելու, մեկը հանկարծ բռնեց նրա թևը.

— Սպասի՛ր:

Արշուն մնաց սառած: Նրա ետև կանգնած էր կոնդուկտորը՝ կակարդավոր գլխարկով, սուլիչը կրծքին կախած:

— Իջի՛ր,— հրամայեց կոնդուկտորը:

Արշուն դողալով իջավ:

— Դու, լակոտ, ես որտե՞ղ ես նստել,— ասաց կոնդուկտորը, չթողնելով նրա թևը:

Արշուն վախից դողում էր:

— Հը՞, խոսեր տեսնեմ,— շարունակեց կոնդուկտորը, — ո՞ր կայարանից ես նստել:

— Մեր կայարանից,— ասաց Արշուն, վերջապես, համարձակություն առնելով:

Արշուն ուզեց ստել, մոտիկ կայարանի անուն տալ, բայց վախից տվեց իրենց կայարանի անունը:

— Հիմի ո՞նց ես տանեմ, տուգան առնեմ: Հը՞: Դու քանի գլխանի ես, որ էդպես բան կենես...
Հը՞: Դե, քելե՛...

Ու կոնդուկտորը, նրա ձեռք բռնած, առաջ ընկավ, տարավ վագոն՝ ավագ-կոնդուկտորին ներկայացնելու:

Արշուն զգաց, որ վտանգը մոտ է. ձեռք ձիգ տվեց, կանգնեց վագոնի մեջտեղ ու լաց եղավ:

Ճամփորդները, հետաքրքրված, նայեցին նրան և հասկացան բանն ինչու՞մն է, իսկ մի ակնոցավոր ծեր մարդ, որ լրագիրը ծնկներին փռած կարդում էր, հարցրեց.

— Ի՞նչ է արել տղան:

— Առանց բլեթ նստել է, հիմի գուլա կը՛,— ասաց կոնդուկտորը ու բարկացավ տղայի վրա:— Ինչի՞ գուլաս, լակոտ: Կուգես օր ես խայտառակվե՞մ: Քելե՛, քելե՛ օբերին քով:

Արշուն չէր ուզում գնալ, լալիս էր և աղերսով նայում ճամփորդներին:

— Ո՞ր ես գնում, տղա,— հարցրեց լրագիր կարդացող մարդը Արշոյին:

— Երևան,— պատասխանեց Արշուն լացակնած:

— Ինչի՞:

— Գործի:

— Հապա ինչու՞ տոմսակ չես առել:

Արշուն վստահություն առավ լրագիր կարդացողի վերաբերմունքից և պատասխանեց, որ փող չունեի տոմսակ առնելու — դրա համար:

— Օր փարա չունես, ինչո՞ւ վագոն նստիս կը, լակոտ, — մեջ մտավ կոնդուկտորը,— հորդ սե՞լն է: Քելե՛, քելե՛ օբերին քով,— կրկնեց նա բարկացած:

Արշոյի աչքերը նորից լցվեցին արցունքով, և նա կրկին նայեց լրագիր կարդացողին, նայեց աղերսող, օգնություն խնդրող հայացքով:

— Ի՛նչ կնայես, քելե՛,— կրկնեց կոնդուկտորը:

Արշուն զգաց, որ ամեն ինչ վերջացած է. պիտի տանեն, ով գիտի, բանտարկեն. բայց այդ ժամանակ լրագիր կարդացողը հարցրեց կոնդուկտորին, թե ի՞նչ արժե տղայի տոմսը:

Կոնդուկտորը մտքում, մատները ծալելով, հաշիվ արավ.

— Երեք ռուբլի, տուգանքով,— հայտնեց նա:

Լրագիր կարդացողը անխոս տվեց կոնդուկտորի ուզած դրամը և ապա դարձավ Արշոյին.

— Նստիր այստեղ,— ասաց, ցույց տալով մի ազատ տեղ: Արշուն նստեց և սկսեց աչքի տակով նայել ծերունուն, որը նորից, ակնոցը քթին դնելով, շարունակեց կարդալ:

Ապա, քիչ հետո, նա լրագիրը ծալեց, դրեց կողքին, պայուսակը հանեց, այնտեղից վերցրեց հաց և, հավի մի թևի հետ, տվեց Արշոյին:

Արշուն, ամաչելով, վերցրեց ու սկսեց մանր կտորներով ուտել, որ չասեն անքաղաքավարի է:

Նա թեև ազատվել էր վտանգից, բայց դեռ անհանգիստ էր: Ուտում էր ու մտածում, թե ի՞նչ պիտի լինի քաղաքում: Եվ քանի մոտենում էին քաղաքին, այնքան ավելի անհանգստանում էր:

II

Քաղաք հասավ Արշուն կեսօրին՝ փոշոտ, հոգևած ու քաղցած: Կայարանում իջնելով՝ չգիտեր ինչպես գնա քաղաք, բայց տեսնելով մարդիկ ու կառքեր գնում են բոլորը մի կողմ, ինքն էլ որոշեց գնալ այն կողմը:

Ու այդպես, ոտով գնալով, դարս եկավ քաղաքային այգի: Տեսնելով այստեղ շատ մարդիկ են նստոտած, ինքն էլ նստեց հանգստանալու և անելիքը որոշելու: Հայրը միշտ ասում էր — մի բան անելու համար՝ առաջ պետք է նստել-մտածել: Նա էլ, ուրեմն, նստեց մտածելու, թե ի՞նչ անի:

Այգին լիքն էր մարդկանցով. կին, մարդ, տղա, աղջիկ, զույգ-զույգ, լավ շորեր հագած, գնում-գալիս էին ծառերի արանքի ճանապարհներով:

Արշոյին թվում էր, որ դրանք բոլորն էլ հարուստ, պարապ մարդիկ են: Նրա ուշադրությունը գրավում էին առանձնապես տղաները, որ ազատ, անհոգ, «իրենց գլխու» ման էին գալիս այդտեղ. երևի հարստի տղաներ են, վարպետ չունեն, դրա համար ազատ շրջում են, մտածում էր նա: Բայց այդ տղաների մեջ երևում էին և այնպիսիները, որոնք համարյա տկլոր էին. դրանք էլ երևի «անհեր-անմեր տղերք են»,— մտածեց Արշուն:

Այգին նրան դուր էր գալիս. ի՞նչ լավ կլիներ շուտով գործ գտներ, ազատ ժամանակը կգար կնստեր այստեղ ու կնայեր մարդկանց...

Բայց որտե՞ղ գործ գտնի և ո՞ւմ դիմի... Նա կոշկակարություն չէր սիրում և առհասարակ նստակյաց գործ ու արհեստ չէր ուզում. ոտի վրա գործը լավ է. լավ է տան մեջ կամ առևտրական խանութում ծառայել. դես կերթաս, դեն կերթաս, բան կտեսնես, թե չէ մի տեղ

նստել՝ մարդ հոգնում է: Լավ է մանավանդ մարդ մրգի խանութում լինի. մեկ-մեկ կարելի է միոգ ուտել. որքան էլ խանութի տերը վատ լինի, որքան էլ ժլատ, բայց և այնպես միշտ էլ կարելի է մի բան ուտել...

Երբ բավական հանգստացավ՝ վեր կացավ Արշուն և քայլերն ուղղեց դեպի խանութները:

Օ՛ր, որքան շատ էին այդ խանութները...

Անցավ նա մի քանի խանութ. կանգնեց նայեց նրանց ներսը. ոչ ոք ուշք չդարձրեց նրա վրա, բոլորն զբաղված էին: Մի տեղ, ուր ամաններ էին ծախում, ուզեց հարցնել, թե ծառայող չե՞ն ուզում, բայց ամաչեց. ներսը մի աղջիկ կար:

Սակայն հետևյալ մրգի խանութի առաջ նա վստահություն առավ, որովհետև խանութպանը մենակ էր և փոքրիկ, հասարակ հագնված մարդ էր:

— Ընկեր, ծառայող հարկավոր չի՞,— ասաց նա ոտը խանութի շեմքին գնելով:

— Չէ, — ասաց փոքրիկ մարդը ձեռն այնպես շարժելով, որ կարծես ասում էր՝ «գնա՛, գնա՛»:

Կողքի խանութում, ուր մի կին էր առուտուր անում, նրան ծաղրեցին. «Ծառայո՛ղ: Չէ մի՛: Ուտող բերան քիչ ունեմ, քեզ էլ վրա դնեմ»: Ու քչեց նրան, «Գնա՛, ռադ եղիր»:

Ինչպես երևում էր՝ կինը բարկացած էր:

Արշուն նորից առաջ գնաց: Նա մտածում էր՝ թող վերցնեն միայն, ինքը փող, վարձ չի ուզի, հացուփոր կծառայի:

Բայց ծառա ուզող չկար:

Նա անցավ նորից մի քանի խանութներ, մտավ նույնիսկ դեղատոմսը, մտավ կոոպերատիվը, մտավ կաֆեներ. — ամեն տեղ նույն պատասխանն էր լինում:

«Չէ՛, չէ՛, հարկավոր չի...»:

Մինչև ճրագվառոց նա անցավ խանութից խանութ, դիմումներ արավ, իսկ երբ ճրագները վառվեցին, նա անհարմար համարեց մարդկանց անհանգստացնել այդ ուշ ժամին, և որովհետև ոտները հոգնած էին ու սաստիկ քաղց էր զգում, հինգ կոպեկի հաց առավ ու ետ դարձավ եկած ճանապարհով:

Նորից դուրս եկավ այգու մոտ:

Այգում էլ, — տարօրինակ բան, — ծառերի մեջ ճրագներ էին վառվում և համարյա թե ցերեկվա պես լույս էր, և մարդիկ էլ գնում-գալիս էին առաջվա պես: Արշուն թեև քաղցած, բայց ամաչեց հաց ուտել մարդկանց ներկայությամբ. կասեն՝ անքաղաքավարի, կոպիտ գեղացի է: Դրա համար փնտրեց, գտավ ազատ մի նստարան այգու ստվերոտ անկյունում ու նստեց: Նստեց ու սկսեց ուտել... Ուտում էր ու մտածում, թե ի՞նչ պիտի անի վաղը: Մեծ քաղաք է, ամեն մարդ գեղից գալիս գործ է գտնում, մի՞թե իր համար մի գործ չի գտնվի, մտածում էր Արշուն ու, հացից կտորներ պոկելով, ծամում:

Նրա քունը տանում էր միևնույն ժամանակ. բայց այգում անցուդարձ դեռ շատ կար.—
ամաչում էր քնել:

Նստած, հացը բերանում, ննջում էր, դարձյալ աչքերը բացում ու զբոսնողներին նայում:

Անցնում էին էլի կանայք, աղջիկներ, մարդիկ ու տղաներ. բոլորն էլ գույն-գույն հագնված,
բոլորն էլ հանդարտ, քաղաքավարի խոսում էին, ծիծաղում. մի խոսքով այնպես չէին,
ինչպես իրենց գյուղում:

Նա հիշեց հոր ու մոր խոսակցությունը, հիշեց իրենց հարևանների խոսակցությունները, որ
միշտ լիքն էին լինում հայիոյանքներով ու վատ խոսքերով, հիշեց. տխրեց ու սկսեց ննջել
նորից, մեջքը նստարանի թիկունքին:

Այս անգամ նրա նինջը սաստիկ էր և այնպես հաղթահարեց նրան, որ էլ չկարողացավ
աչքերը բանալ, այլ ուղղակի՝ աչքերը խուփ մեկնվեց երկար նստարանի վրա ու քնեց:

Նրա քունը շատ անհանգիստ էր: Երագում մեկ տեսնում էր հորը, մե՛կ վարպետին,
արհեստանոցը... հետո մի փոշոտ երկար ճանապարհ, որով բազմաթիվ մեծ ու փոքր շներ
էին վազում. վազում էին, իրար կծում, գզգզում ու նորից կլանչոցով շարունակում վազել:
Իսկ ինքը՝ Արշոն, փախչում էր նրանց առաջին... Փախավ, փախավ ու հանկարծ ընկավ:
Շները հասան ետևից և սկսեցին հաչել գլխավերևը:

Արշոն հանկարծ վեր թռավ ու զարթնեց:

Արդեն լույս էր. ճրագները հանգած էին, այգում էլ բազմություն չկար. ծառերը մեղմ
օրորվում էին, և արևի լույսը նրանց արանքով ընկել էր գետնին ու նույնպես օրորվում էր:
Ականջները կտրած մի սև շուն և մի ուրիշը՝ նրանից փոքր, հաչում ու վազվզում էին ետ ու
առաջ: Նրանք խաղում էին ինչ-որ տղաների հետ, որ հաց էին ցույց տալիս նրանց ու
վազում: Եվ շները, կլանչելով, գնում էին նրանց ետևից, ծառս էին լինում, բայց տղաները
հացը չէին տալիս:

Արշոն, աչքերը տրորելով, նստեց:

Տղաները, նրան տեսնելով, մոտեցան:

Դրանք երեք հոգի էին, երեքն էլ բոբիկ ու վատ հագնված. մեկը, որ Արշոյից մեծ ու չեչոտ
տղա էր, գլխին ուներ կարմիրբանակայինի սրածայր կոմունարկա, ուսերին մի հին մեշոկ,
որի վրա գլխի ու թևերի տեղ էր բացել ու հագել, մյուս երկուսը՝ հին, մաշված ու կեղտոտ
շորերով էին և գլխաբաց:

– Դու գիշերն էստե՞ղ ես քնել, — հարցրեց մեշոկ հագած չեչոտ տղան:

— Հա՛, — պատասխանեց Արշոն, տղաներին զննելով:

— Ինչո՞ւ, տեղ չունե՞ս:

– Չէ՛, ես նոր եմ եկել քաղաք, - ասաց Արշոն էլի փոխեփոխ տղաներին նայելով: - Դեռ գործ
չեմ գտել, դրա համար էստեղ քնեցի:

Տղաները ժպտացին:

— Գո՞րծ,— քմծիծաղեց չեչոտը:— Գործ գտնելը հեշտ բան չի:

— Ինչո՞ւ:

— Ինչո՞ւ: Չկա՛, — խոսեց ոտաբոբիկ տղաներից մեկը, որին Համգո էին ասում: — Մեզպեսներին գործ չեն տա:

— Ես ուզում եմ ծառայել կամ արհեստ սովորեմ, — շարունակեց Արշոն հուսալով, թե տղաները մի խորհուրդ, մի ցուցմունք կտան:

Բայց նրանք ծիծաղեցին:

— Արհե՛ստ: Հի՛-հի՛-հի՛... Վարպե՛տ Է ուզում դառնա:

Խոսեցին տղաները դարձյալ, հարցուփորձ արին Արշոյին, թե որտեղի՞ց Է եկել, ո՞վ Է, և առաջարկեցին, եթե սոված Է՝ գնա իրենց հետ Ղանթար:

Արշոն չուզեց, որովհետև նախ՝ կասկածով էր նայում տղաներին, և երկրորդ՝ չգիտեր ի՞նչ բան Է Ղանթարը (ով գիտի ինչ վատ տեղ Է,— մտածեց), և այդ պատճառով մերժեց նրանց առաջարկը:

Ու երբ տղաներն իրենց շների հետ միասին հեռացան, նա էլ վեր կացավ ու գնաց դեպի խանութները՝ գործ փնտրելու:

Ու մի քանի օր շարունակ Արշոն գործ էր որոնում խանութներում, արհեստանոցներում. բայց իզուր. ոչ մի տեղ հույս տվող չեղավ: Եվ Արշոն, գնալով, հուսահատվում էր, հուսահատվում էր մանավանդ այն պատճառով, որ այլևս հացի փող չուներ. քեռու տղայի սոված հիսուն կոպեկից մնացել էր միայն տասը կոպեկ: Չուներ մի այնպիսի ավելորդ բան, որ ծախեր ու դրանով ապրեր:

Քաղաք գալու երրորդ թե չորրորդ օրն արդեն քաղցած էր: Ինչպես առաջին օրը, հիմա էլ քնում էր քաղաքային այգու նույն նստարանի վրա և ամեն անգամ զարթնելիս հանդիպում էր մեշոկավոր չեչոտ տղային՝ ընկերների և ականջները կտրած շների հետ, որոնց մեկին Բիզո էին ասում, մյուսին՝ Տրիզո:

Ու ամեն անգամ էլ տղաներն ուրախ խաղում էին շների հետ, և Արշոն դրանից եզրակացնում էր, որ նրանք կուշտ են. թեև ոտաբոբիկ են, գլխաբաց ու հին շորերով, բայց իրենից լավ են ապրում, նա մի քանի անգամ տեսել էր նրանց շուկայում և նկատել, թե ինչպես թաքուն միրգ են թռցնում, հետո գրեթե ամեն օր տեսնում էր ճաշարանների առաջ. մեկ-մեկ կամ մի քանի հոգով մանում էին ներս, իսկ դուրս գալիս՝ հետները բերում հացի կամ մսի կտորներ: Եվ օրվա մեծ մասը անց էին կացնում խաղով: Արշոն տեսել էր և նրանց գիշերելու տեղը, քնում էին եկեղեցու քարե աստիճանների վրա, տակները փռում էին հին ճիլոպ, վրաները գցում էին մեշոկ, զուլխների տակ դնում էին մի-մի կտոր փայտ կամ ոչինչ...

Տղաները իրենից միշտ շուտ էին զարթնում և ամեն առավոտ, այգով անցնելիս, հարցնում էին.

— Հը՛, վարպետ, պաշտոն գտար:

Արշուն վեր էր կենում, նստարանին նստում և, աչքերը տրորելով, նայում նրանց անհոգ դեմքերին:

Տղաները շարունակում էին.

— Հը՞, չես գտե՞լ:

— Հաշվապա՞հ ես ուզում ըլես, թե նախագահ:

Արշուն փորձող հայացքով նայում էր տղաներին ու լռում:

— Լավ է նախագահ ըլես, — շարունակում էին տղաները, — նախագահը փող շատ է ստանամ:

Եվ կատակ էին անում մի քիչ ու գնում:

Մի օր էլ, երբ նրանք կատակ անելու համար կանգնեցին նրա նստարանի մոտ, Արշուն մեկնված տեղից չշարժվեց:

— Հը՞, ընկեր վարպետ, պաշտոն գտա՞ր, — հարցրեց բոբիկ տղաներից մեկը, շանը երկու ոտի վրա կանգնեցնելով:

Արշուն թեև զարթուն էր, բայց չպատասխանեց, տխրությամբ նայեց նրանց ու տնքաց:

— Հը՞, ի՞նչ է պատահել: Չըլի՞ հիվանդ ես, — հետաքրքրվեց այս անգամ չեչոտը, նստարանին մոտենալով:

— Գլուխս ցավում է, — պատասխանեց Արշուն, շաղված աչքերը նրա երեսին հառելով:

— Մրսո՞ւմ ես:

— Չէ՛:

— Դողացնո՞ւմ ես:

— Չէ՛... Սոված եմ:

— Հա՛, — բացականչեց չեչոտը մեծի նման ու, դառնալով մոտիկ կանգնած տղաներին, հրամայեց:— Գնացե՛ք հաց, միս բերե՛ք վարպետի համար:

Մեկը, մի փոքրիկ, շեկ մազերով տղա, որին ընկերները Մալականի Հորթ էին անվանում, վազեց դեպի իրենց «տուն», իսկ մյուսները շրջապատեցին Արշոյին և սկսեցին կատակներ անել.

— Դռչա՛դ կաց, վարպետ, — ասում էր չեչոտը, — սկի դարդ մի անի, մենք քեզ գործ էլ կտանք, պաշտոն էլ. եթե ուզում ես՝ ռոճիկ էլ:

— Կնիկ էլ, եթե կնիկ չունես,— ավելացրեց մի ուրիշը:

— Չէ, վարպետին կնիկ հարկավոր չի, հլա նրան հաց է պետք. առաջ հաց, հետո՝ կտեսնենք:

Փոքր անց Մալականի Հորթը վերադարձավ, բերելով մի մեծ կտոր հաց ու մի կտոր միս և տվեց Արշոյին:

— Դե, վարպետ, վեր կա՛ց, ուտելով գնանք,— ասաց չեչոտը, հրամանատարի պես կարգադրելով:— Ինչքան նստես, Էնքան գլուխդ կցավի:

Ու խուժանների խումբը շարժվեց առաջ:

Արշոն էլ, ստացած հացն ու միսը ուտելով, հետևեց նրանց:

III

Այդ օրվանից Արշոն ընկավ **խուժանի** մեջ. այժմ ինքն էլ նրանց հետ գնում էր այն բոլոր տեղերը, ուր նրանք էին գնում:

Գնում էին ճաշարանները. կառավարչից թաքուն անցնում էին սեղանից սեղան և ճաշողներից խնդրում հաց, մսի կտորներ, կամ վերցնում էին ճաշից հետո այս կամ այն սեղանի վրա մնացած հացն ու միսը:

Գնում էին շուկա, ուր տղաները թռցնում էին մրգեր և ուրիշ ապրանքներ: Նույնն անում էին և խանութներից: Արշոն ամաչում էր այդպիսի բաներ անելուց. նա գերադասում էր գնալ ճաշարանները միայն և պահակություն անել, այսինքն՝ մնալ եկեղեցու պատի տակ և պահպանել **խուժանի** գույքը:

Խուժանը բաղկացած էր տասնվեց հոգուց և ուներ իր գլխավորը, դա կոմունարկայով չեչոտ տղան էր, որին բոլորը «Չոփուր» էին ասում՝ երեսը ծաղկատար լինելու պատճառով: Չոփուրն ամեն օր տղաներին բաժանում էր խմբերի և ուղարկում շուկա, ճաշարանները, խանութները: Եվ այն, ինչ տղաները ձեռք էին բերում ճաշարաններից, շուկայից ու խանութներից — բոլորը՝ հաց, միս, միրգ, շաքար և այլն,— բերում միացնում էին իրար, լցնում էին խուժանի տոպրակը, որ պահվում էր իրենց գիշերելու տեղը՝ եկեղեցու սանդուղների վրա, ուր միշտ, հերթով, մի պահապան էր լինում: Խուժանն ուներ իր խիստ կարգ ու կանոնը, իր օրենքները. խմբի մեջ մտնող ամեն մի խուժան իրավունք չունեի իր ձեռք բերածն ուտելու. պարտավոր էր ամեն ինչ բերել «տուն», հակառակ դեպքում՝ խուժանից դուրս կանեին, իբրև անկարգի և ընկերություն չիմացողի: Այս բանը առաջին իսկ օրը հասկացրին Արշոյին: Խուժանն ուներ և իր դատավորները, որ քննում էին տղաների մեջ պատահած դեպքերը. օրինակ, թե ինչո՞ւ մեկը ծեծել էր մյուսին կամ այն, թե ինչպես սա կամ նա կերել է ձեռք բերած բանը: Իսկ նա, ո՛վ ուտում էր ձեռք բերածը, նրան հարցաքննում, դատում էին և, եթե տեսնում էին մեղավոր է, դուրս էին անում:

Օրերն Արշոյի համար անցնում էին հետաքրքրական ու անհոգ: Գլխավորը՝ Զոփուրը, նրան լավ աչքով էր նայում, և ամեն անգամ տղաներին խմբերի բաժանելիս, այն խմբին, որի մեջ ընկնում էր Արշոն, ասում էր.

— Վարպետին չթողնեք մենակ. չթողնեք նեղն ընկնի, ֆանդը սովորեցրեք...

Հետո միշտ խրատում էր, թե ի՞նչ պիտի անել:

— Մուրացկանություն չանեք. մարդուց բան չխնդրեք,— ասում էր նա:— Եթե կարող եք՝ թռցրեք: Եղ կարելի է: Խնդրել՝ չէ՛:

Ու գնում էին տղաները, շուկայից, խանութներից տանձ, ծիրան էին թռցնում կամ, տեսնելով թղթի տոպրակը կրծքին դեմ արած, գնումներով տուն դարձող մարդ թե կին, դիպչում էին այնպես, որ տոպրակի բաները— խնձոր, շաքար, պամիդոր— թափվում էին գետին ու ցրվում, և մինչև տերը ուշքի էր գալիս հավաքում էին թափածից ամեն մեկը մի քանի հատ ու փախչում:

Սի օր խուժանները, Արշոյի հետ շուկա գնալիս, նկատելով մարդու մեկը սիկիով կարագ է տանում, հարձակվեցին վրան. ամենից առաջ Համգոն ձեռը կոխեց կարագի մեջ ու հայդա՛... Կարագ տանողը զարմանքից աչքերը ճաճպացնելով նայեց նրա ետևից, ու մինչ կնայեր, տղաներից երկրորդը՝ Վինավատը, (սրան այդպես կանչում էին նրա համար, որովհետև մի բան անելիս՝ միշտ ռուսերեն ասում էր «վինավատ») թռավ մյուս կողմից, նույնպես չանչեց կարագը ու քամու պես սլացավ ուրիշ ուղղությամբ, և Արշոն լսեց միայն նրա սիրած բառը «վինավատ»: Նույն բանն արավ երրորդ խուժանը՝ երրորդ կողմից, երբ կարագ տանողը ապշած նայում էր Վինավատի ետևից:

Արշոն, տղաների ճարպկության վրա զարմացած, մնացել էր կանգնած, նա ոչինչ չվերցրեց, որովհետև նախ՝ չուզեց, երկրորդ՝ երկյուղալի էր. բայց, չնայած դրան, կարագ տանողը մոտեցավ Արշոյին և քացով տվեց նրա փորին.

— Դե՛ գնա, շան լակոտ:

Արշոն, փորը բռնած, եկավ «տուն»: Նրան թվում էր, որ ինքն անմեղ տուժել է իզուր, և այդ պատճառով ընկերների պիտի ցավեն ստացած հարվածի համար, սակայն երեկոյան տղաները, ցավ հայտնելու փոխարեն, նկատողություն արին, թե ինչո՞ւ ինքն էլ մյուսների նման չի վարվել՝ կարագ չի թռցրել:

— Դե, էս անգամ քեզ հացից չենք զրկում... Ներում ենք:

Ու այդ երեկո բոլորը կուշտ կարագ ու հաց կերան: Կարագը քսեցին հացին ու կերա՛ն... Քսեցին ու կերա՛ն... Արշոյին էլ, իհարկե, չմոռացան:

Այսպիսի հաջող դեպքեր սակայն քիչ էին պատահում: Լինում էին օրեր, որ մնում էին միայն չոր հացի հույսով, երբեմն հացն էլ չէր լինում, կերակրվում էին վարունգով կամ ծիրանով: Հետո, այս էլ պիտի ասել, որ տղաները հեշտ չէին պրծնում «գործի» գնալիս: Ճաշարանում ոչինչ, շատ-շատ կառավարիչը բարկանում էր ու քշում. «Կորե՛ք, կոտորվե՛ք դուք»... Բայց

շուկան վտանգավոր էր. այդտեղ ոչ միայն քշում, այլ բռնում ծեծում էին: Գրիշին, օրինակ, այնքան էին դնքսել, որ ամբողջ օրը քթի արյունը չէր կտրում. նրան բռնել էին ծիրան վերցնելիս: Իսկ Համգոյին բռնել էին չամիչ թռցնելիս և տարել միլիցիատուն. բայց Համգոն շեմքից փախել էր՝ միլիցիոներների ոտների արանքով. մի ուրիշ անգամ նա փախել էր միլիցիատան բաց լուսամուտից, հենց հարցաքննելու ժամանակ: Ճարպիկ էր Համգոն. քանի՞ անգամ միլիցիայի ծեռն էր ընկել և միշտ ազատվել: Այդ պատճառով Չոփուրը դժվար տեղերը նրան էր ուղարկում: Բայց այս էլ պիտի ասել, որ տղաներին ծեծողը անպատիժ չէր մնում: Մի մրգավաճառ, օրինակ, մի օր բռնել էր Մալականի Հորթին՝ շեկ, փոքրիկ խուժանին, կաղին վերցնելիս և ծեծել... Չոփուրն ընտրեց չորս հոգի՝ Համգոյին, Քրդին, Արտուշին, Վինավատին և ուղարկեց վրեժ առնելու: Տղաները գնացին մրգի խանութի դռանը սուտ կռիվ սարքեցին իրար հետ ու, միմյանց հրիրելով, քացի ու ապտակ տալով, ընկան Մալականի Հորթին ծեծող խանութպանի մրգով լի ամանների վրա: Ամաններում դարսած ծիրանը, կեռասը, մորին ճիւղվեցին, շուռ եկան, թափվեցին ցած, իսկ վարունգները գլորվեցին դեպի առուն... ու մինչև մրգավաճառը վրա կհասներ՝ տղաները, իրար հալածելով, փախան:

Այսպես էին պատժում չար մրգավաճառներին, խանութպաններին, իսկ նույն կերպ վարվող քաղաքացուն՝ դիպչում էին դիտմամբ, ձեռի բաները թափում ու իրենք հավաքում:

Մի խոսքով՝ օրերն անցնում էին Արշոյի համար հետաքրքիր. յուրաքանչյուր օր մի նորություն էր բերում: Նա սովորում էր հաց, միս հավաքել, միրգ թռցնել, անցորդների գրպանից թաշկինակ հանել, երբեմն էլ կռվել քաղաքի ուրիշ խուժանների հետ, երբ նրանք, իրենց խմբի անդամ չլինելով, գալիս էին իրենց ճաշարանը կամ իրենց ընկերների ձեռքից որևէ բան էին խլում:

Չնայած քաղաքում խուժանների ամեն մի խումբ իր թաղն ուներ և իրավունք չունեին իր թաղից դուրս գործեր անելու, բայց երբեմն պատահում էր, որ անցնում էին միմյանց թաղ, և այդ ժամանակ ընդհարվում էին. խմբերը հարձակվում էին իրար վրա ու միմյանց արյունլվա անում: Այդպիսի բան սակայն քիչ էր պատահում: Արշոն, խուժան մտած օրից, միայն երկու անգամ էր մասնակցել այդպիսի կռվի, որին մասնակցում էին նույնիսկ նրանց շները՝ Բիգոն ու Տրիգոն: Հաչում–կլանչում էին հակառակորդ խուժանների վրա և պտտվում կռվողների շուրջը...

Մի խոսքով, Արշոյի համար հետաքրքրական էր այդ բոլորը. ցերեկը դես էին գնում, դեն, իսկ երեկոյան հավաքվում էին փակ եկեղեցու սանդուղների գլխին, նստոտում էին շարքով, ընթրում, խոսում. ամեն մեկը պատմում էր իր գլխով անցածը, ու ծիծաղո՛ւմ էին... Հետո Չոփուրը կարգադրում էր, թե ով ո՛ւր պիտի գնա վաղը: Ապա պառկում էին ու աստղերին նայելով, գրուցում այնքան, մինչև քունները տանում էր:

Մի երեկո, քնելուց առաջ, Համգոն պատմեց, որ շուկայում արդեն սեխ է երևացել:

— Առաջ հատ ու կենտ էր,— ասաց Վինավատը,— բայց հիմա սելերով են բերում: Ի՞նչ եմիշ է...

— Ես դեռ նուբար չեմ արել,— ասաց Քուրդը, կասկածով նայելով Վինավատին, ենթադրելով, որ նա արդեն սեխ է թռցրել կերել և իրենց չի տվել:

— Ո՛վ է նուբար արել, որ դու անես,— պատասխանեց Վինավատը, հասկանալով նրա ակնարկի իմաստը:

— Դե լավ, էլ մի վիճեք,— ասաց Չոփուրը հրամայաբար:— Քնեցեք, որ առավոտը շուտ զարթնեք:

— Ի՞նչ կա որ,— հարցրեց Արշուն:

— Տեղ ենք գնալու:

— Ո՞ւր:

Արշուն կարծում էր, թե կերթան երևի շուկա կամ դրա նման մի տեղ, բայց Չոփուրը հայտնեց, որ գնալու են գերեզմանատուն՝ գյուղերից եկող սեխի սայլերին ընդառաջ:

— Բայց ի՞նչ կարանք անենք,— խոսեց Նորից Արշուն,— չէ՞ որ տերերը հետը կըլեն:

— Էդ քու բանը չի, վարպետ, ձենդ կտրի,— սաստեց նրան Չոփուրը:— Դու առավոտը շուտ վեր կաց, թե չէ փետ կուտես:

Երբ Չոփուրը կարգադրում էր՝ պետք էր ենթարկվել:

Լռեցին ու քիչ հետո քնեցին:

IV

Առավոտը ամենից շուտ զարթնեց Չոփուրը:

— Տղե՛ք, վե՛ր կացեք,— ձայն տվեց նա:

Ու, կոմունարկան գլխին դնելով, ձեռնափայտը ձեռքին կանգնեց սանդուղների գլխին:

Փալասներն ու լաթերը շարժվեցին. տղաները վեր թռան տեղներից, մի քանի բռնվեցին այդ լաթերը (նրանք հագնելու բան չունեին, որովհետև քնում էին առանց հանվելու) հավաքեցին, դրին մի անկյուն, թողին մի պահակ և տասը հոգով (հնգին ուղարկեցին շուկա) ճանապարհ ընկան:

Դրանց մեջ էր և Արշուն:

Նա գնում էր մի թաքուն երկյուղով, բայց միաժամանակ հետաքրքրված, որովհետև սայլերի առաջը գնալը Նոր բան էր նրա համար:

Մյուս տղաները՝ բոլորն ուրախ էին. նրանք և՛ գնում էին, և՛ խաղում՝ խփում էին իրար, վազվզում և քար նետում միմյանց վրա:

Նրանց հետ էին և նրանց շները՝ Բիզոն ու Տրիզոն:

Երբ քաղաքից դուրս եկան, սկսեցին երգել.

- Աղջի բախտավոր, երևե՛կ քո սերին,
Քո սարի սովոր՝ սև-սև աչերին...

Երգում էին առջևից գնացողները, իսկ ետևից եկողները կանչում էին արագ ու զիլ ձայներով.

Մեռնեմ գարունքիդ, ծաղկած գարուն ես
Սարի պես մեջքիդ կանգնած յար ունես...

Խումբը երգում էր խառնիխուռն ձայներով և ներդաշնակություն չէր ստացվում, այդ պատճառով Չոփուրը երգեց իր սիրած նոր երգը.

— Աղջի Թելլի, դուրս մի ելնի կսենաս,
Հիվանդանաս, յարո ջան, վրեդ բերեմ դոխտո՛ւր...

Տղաները ձայնակցեցին նրան, բացի Արշոյից, որ երգի խոսքերը չգիտեր:

Պարզ, զով առավոտ էր. արևը դեռ չէր ծագել, երգի խոսքերը զոնգում էին ջինջ օդում և գնում հեռուները. թվում էր բարձրանում են, ապա փոփում դաշտի վրա, և այդ հանգամանքը ոգևորում էր տղաներին, ու նրանք, քանի գնում ձայները բարձրացնում էին:

— Մի տաս շահի փող տո՛ւր, մի տաս շահի փող տո՛ւր,
Հիվանդանաս, յարո ջան, վրեդ բերեմ դոխտո՛ւր...

Երբ մոտեցան գերեզմանատանը, տղաները կանգ առան ու նայեցին առաջ, թե արդյոք սայլերը չե՞ն երևում, որովհետև այս ժամին էր, որ գյուղի սայլերը սեխ էին բերում քաղաք:

Հեռվում երևում էր ինչ-որ շարժվող բան, դժվար էր որոշել՝ ձի՞ է թե սայլ, բայց ավելի շուտ նման էր սայլի, ու թեև չէր կարելի իմանալ ի՞նչ է բերում սայլը՝ սե՞խ, թե այլ բան, այնուամենայնիվ Չոփուրը կարգադրեց.

— Անցեք գերեզմանատուն:

Տղաները հին, քանդված պատերից անցան գերեզմանատուն և, իրարից հեռու, շարվեցին պատերի ետև:

Տղաներին տեղավորելուց հետո Չոփուրը նորից դուրս եկավ ճանապարհը և, ձեռը ճակատին դրած, նայեց առաջ:

Եկողը, իսկապես, սայլ էր, ու Չոփուրը հավատացած էր, որ անպայման սեխի սայլ է:

Եվ նա չէր սխալվում. Սայլն իսկապես սեխ էր բերում. այդ երևում էր նրա խոտով պատած կողերից և այն բանից, որ բեռը նույնպես ծածկված էր խոտով:

Այդ նշանները տեսնելուն պես՝ Չոփուրը թռավ պատի ետև:

— Վինավատ,— կանչեց նա զանգուր, արագաշարժ տղային,— հենց որ սեղը մոտենա, կերթաս եմիշ կվերցնես ու ճվալով ետ կփախչես,— կարգադրեց նա:

Կարգ էր. երբ Չոփուրը կարգադրում էր՝ պետք էր ենթարկվել:

Վինավատը վեր կացավ և թռավ պատի մյուս կողմը:

Տղաները, դրանց հետ և Արշոն, պատի քանդված տեղերից նայեցին՝ ի՞նչ է լինելու:

Սայլը ճռնչալով մոտենում էր:

Վինավատը նստեց ճանապարհի եզրին, մանրած խճաքարի կույտի վրա ու անտարբեր նայեց սայլի կողմը այնքան ժամանակ, մինչև որ նա հավասարվեց իրեն: Իսկ երբ սայլը հավասարվեց իրեն, նա վեր կացավ հանդարտ ու մոտեցավ սայլին.

— Քեռի՛ շան, մի եմիշ տո՛ւր տեսնեմ:

Այդ ոչ թե խնդիրը էր, այլ առաջարկ և այնքան ինքնավստահ ու հանդուգն ձևով արված, որ սայլապանը պոռաց.

— Դե՛ կորի, լակոտ:

Բայց Վինավատը չհեռացավ. նա առաջարկեց մեկ էլ, սայլապանը մերժեց դարձյալ:

Վինավատն այլևս չխոսեց, գնաց սայլի ետևից մի քանի քայլ և հանկարծ, մի ակնթարթում, կատվի արագությամբ, ցատկեց սայլի վրա, վերցրեց մի սեխ ու հայդա՛...

— Վինավատ,— ճչաց ու վազեց սայլի եկած ճանապարհով:

Սայլապանը, այդ նոր հանդգնությունից վրդովված, սայլը կանգնեցրեց. իջավ և ճիպոտը ձեռին վազեց Վինավատի ետևից:

— Կանգնիր, շան լակոտ, կանգնի՛ր,— գոռում էր նա ու վազում ճիպոտը թափահարելով:

Բայց մինչև նա վազում էր, խուժանները դուրս եկան պատի ետևից և անծայն հարձակվեցին սայլի վրա:

Սայլվորը, Վինավատին չհասնելով, ետ դարձավ և, սայլի վրա հարձակվող խուժանների խումբը տեսնելով, այժմ էլ հայիոյանքով վազեց դեպի սայլը:

Բայց մինչև կհասներ, տղաներից յուրաքանչյուրը մի-մի սեխ վերցրած՝ փախան, ոմանք դեպի առաջ՝ դեպի քաղաք, ոմանք դեպի աջ, մի քանիսն էլ՝ դեպի ձախ:

Ինչպես ծտերի խմբին քար գցես՝ ցրվեցին այս ու այն կողմ:

Միայն Արշոն մնաց սայլի մոտ. նա չուզեց բավականանալ մի սեխով: Հարձակվել սայլի վրա և միայն մի սեխ տանել՝... Նա ուզեց իր քաջությունը ցույց տալ ընկերներին ու, մինչև նրանք փախչում էին մի-մի սեխ առած, ինքը դեռ սայլի մոտ, մի սեխ կռնատակը դրած, աշխատում էր երկրորդն էլ վերցնել, երբ սայլվորը վրա հասավ:

Ուզեց Արշոն փախչել, բայց արդեն ուշ էր:

Սայլապանը բռնեց նրա վերնաշապկից ու թափ տվեց ուժով:

Արշուն ընկավ երեսն ի վայր, սեխերից մեկը կոտրվեց, իսկ մյուսը գլորվեց փոշու մեջ:

— Ա՛խ, շան լակոտ,— գոռաց սայլապանը:

Եվ Արշուն մեջքին, փափուկ տեղերին զգաց ճիպոտի ուժգին հարվածներ, հետո զգաց, որ քիթն ու շրթունքները թրջվում են ի՛նչ-որ բանից, ընկնելիս քիթը արնել էր:

Փորձեց գլուխը բարձրացնել, բայց այս անգամ էլ գլխին իջնող ձեռքի հարվածից չկարողացավ վեր կենալ: Նորից ընկավ գետին, փոշու մեջ. մի վայրկյան հիշեց մորը և այլևս չզգաց, թե ի՛նչ է կատարվում իր հետ...

V

Փախած խուժանները հեռվից նկատելով, որ սայլապանը Արշունին բռնեց, ծեծեց և, ծեծելուց հետո, Արշուն էլ ոտքի չելավ,— եկան վերցրին նրան և գլխից ու ոտներից բռնած տարան, գլուխը դրին մոտիկ աղբյուրի ջրի տակ և ուշքի բերին... Այնպես որ, երբ Արշուն զարթնեց, տեսավ գլուխն ու շորերը թրջված. մեջքն ու գլուխը ցավում էին. թվում էր ոսկորները նվում են: Տղաները նրա մարմնին օղի քսեցին, որ վաղուց ձեռք էին բերել խուժանների ծեծված տեղերը քսելու համար: Այդ Չոփուրի հնարած միջոցն էր: Առաջին օրը ցավերը սաստիկ էին, երկու անգամ օղի քսելուց հետո, սակայն, երրորդ օրը ցավը մեղմացավ: Բայց չնայած ցավերին, Արշուն առաջվա պես տղաների հետ գնում էր դարձյալ ճաշարանները, շուկա: Չէին ուզում տանել միայն սայլերից սեխ կամ ուրիշ միրգ թռցնելու: Արշուն սակայն այդ բանից նեղանում էր.

— Ի՞նչ, մի անգամ սխալվեցի, մի եմիշի տեղ երկուսը վերցրի, հո էլ չեմ անի,— ասաց նա Չոփուրին:

Չոփուրը զիջեց:

— Դե լավ,— ասաց,— բայց քեղ լավ պահիր. դռնադ կաց:

Արշուն այնքան թույլ չէր, ինչպես կարծում էին, նա ասես իր «դռնադությունն» ապացուցելու համար այնպիսի կատաղությամբ էր հարձակվում սայլերի վրա, որ թվում էր վրեժ է առնում սայլապանից կերած ծեծի համար: Հարձակվում էր, մի կամ երկու սեխ վերցնում ու քամու պես թռչում. մյուսները ետևից հագիվ էին հասնում:

Այդպիսի դեպքերում Չոփուրը միշտ ասում էր.

— Կեցցե՛ս, վարպետ, կեցցե՛ս...

Սեխից, ծիրանից հետո ձմերուկը դուրս եկավ, հետո ուրիշ մրգեր: Խումբը շաբաթը երեք անգամ գնում էր սայլերի առաջ: Այդ հարձակումներից մեկի ժամանակ Արշուն գլխարկը կորցրեց: Երկար որոնեց՝ չգտավ: Բայց որովհետև չէր ուզում մյուսների պես գլխաբաց մնալ, մտքում դրեց որևէ տեղից մի գլխարկ թռցնել, և որովհետև ընկերներից մի քանիսի

գլխին կոմունարկա էր, շատ ցանկանում էր ինքն էլ մի այդպիսի բան ունենալ: Այդ գլխարկը նրան շատ էր դուր գալիս, հարմար էր գիշերը դնել գլխի տակ ու քնել, թե չէ քարը շատ էր սառը: Այդպիսի գլխարկ ունեին և՛ Չոփուրը, և՛ Համզոն, և՛ Վինավատին:

— Էդ քու գդակը որտեղի՞ց ես գտել,— հարցրեց Արշուն մի օր Վինավատին:

— Կարմիրբանակայիններն են տվել,— ասաց Վինավատը, և ցույց տվեց կայազորի կարմիրբանակայինների տեղը:

Արշուն նույն օրն ևեթ գնաց կարմիրբանակայինների մոտ՝ կայազոր: Մի քանի հոգի բակում գենք էին մաքրում, լրագիր էին կարդում, մի երկուսն էլ սրբում էին իրենց երկարաճիտ կոշիկները:

Արշուն, շուրջն աչք ածելով, առաջ գնաց:

— Ի՞նչ կա, Է՛յ,— ասաց կարմիրբանակայիններից մեկը:

— Հե՛չ, ընկեր ջան. գլխարկ եմ ուզում:

— Գլխա՞րկ,— զարմացավ լրագիր կարդացող կարմիրբանակայինը,— Էստեղ խանո՞ւթ է, ինչ է...

Արշուն, մի քիչ ամաչելով, բացատրեց.

— Ձեր գլխարկներից եմ ուզում:

— Մեր գլխարկը ինչի՞դ է պետք:

— Գլուխս բաց է, արևը տալիս է, գիշերն էլ քնած տեղը մրսում է:

Կարմիրբանակայինը հասկացավ նրան:

— Գլխարկով կքնե՞ն, տո:

— Խի չեն քնիլ, ես գլխիս տակ բան չունեմ. գլուխս քարին եմ դնում ախր:

— Տղերք, սրան մի հին կոմունարկա տվե՛ք,— ասաց լրագիր կարդացողը:

Կոշիկներ սրբող կարմիրբանակայիններից մեկը գնաց և մի հին, ճակատը կարմիր աստղով կոմունարկա բերեց, տվեց Արշոյին:

— Շատ շնորհակալ եմ, ընկեր,— գլուխ տվեց Արշուն ուրախացած,— շնորհակալ եմ:

Կարմիրբանակայինների գլխավորը ժպտաց և մոտ կանչեց նրան:

— Դու խուժանների՞ց ես:

— Այո՛:

— Ինչո՞ւ ես խուժանություն անում:

— Բա ի՞նչ անեմ, ընկեր: Սոված մնա՞մ:

— Տղերք, սրան հաց տվեք,— կարգադրեց գլխավորը:

Կարմիրբանակայինները նրան մի մեծ կտոր հաց տվին: Արշուն նորից գլուխ տալով շնորհակալություն հայտնեց ու դուրս եկավ բակից: Փողոցում նա կոմունարկան դրեց գլխին և մի ինչ-որ մահակ ձեռնափայտ շինած, հացը կռնատակին, հպարտ-հպարտ գնաց ընկերների մոտ՝ նոր գլխարկը ցույց տալու:

— Խուժաններ, պատրաստ,— բարձրացրեց նա փայտը, սանդուղների ներքևը կանգնելով:

— Օ՛, վարպետը, վարպե՛տը,— բացականչեցին խուժանները և մի քանիսը տեղներից վեր թռչելով, պատիվ տվին:— Կեցցե՛ վարպետը:

Ուրախությունից Արշուն այդ օրը քաղց չզգաց: Կոմունարկան գլխին, ձեռնափայտով շրջում էր փողոցներում և զգում էր, որ հաղթական տեսք ունի: Այնքան ուրախ էր, որ շուկայում մի երկու ծիրան թռցրեց միայն և երկու վարունգ: Որոշեց վարունգը տանել «տուն», իսկ ծիրանները ուտել... Բայց հազիվ նստել էր, թաքուն մի տեղ, խանութների ետև, և հանգիստ հազիվ մի ծիրան էր կերել ու այն է ուզում էր երկրորդը դնի բերանը, խուժաններից մեկը՝ Արտուշը, վրա հասավ:

— Լա՛վ է, քո աշխատածը դու ես ուտո՞ւմ,— գլուխը թափ տվեց նա և ուզեց գնալ:

Արշուն սակայն կանչեց նրան.

— Արի՛, լավ, արի՛,— ասաց:— Արի ես մեկն էլ դու կեր, ձենդ կտրի:

— Չեմ ուզում,— գլուխը թափ տվեց Արտուշը նորից ու գնաց:

Արշույի սիրտը դող ընկավ. դող ընկավ այն պատճառով, որովհետև սա երրորդ անգամն էր նրան տեսնում էին իր «աշխատանքը» թաքուն ատելիս: Երկու անգամ նկատողություն էին արել և զգուշացրել, որ եթե երրորդ անգամ բռնվի՝ դուրս կանեն: Նա ծիրանը հանեց բերնից, դեն գցեց ու, ահը սրտում, գնաց «տուն»:

Խուժանները չէին սիրում մի գործ հետաձգել մյուս օրվան, և այդ երեկո, Չոփուրի գլխավորությամբ, քննեցին Արշույի գործը:

— Դրո՞ւստ է, վարպետ, ինչ ասում ես,— հարցրեց Չոփուրը:— Թաքուն ծիրան ես կերե՞լ:

Արշուն նստած էր բոլորից առանձնացած ու մտախոգ. ամաչում էր և չէր կարողանում ընկերներին նայել:

— Հալբաթ ես սուտ եմ ասում,— խոսեց Արտուշը նեղացած:— Իմ աչքով տեսա, էլի:

— Ես քանի անգամ է ետենց է անում, էլի,— ասաց Քուրդը, որ Արշույին եկած օրից չէր սիրում:— Եդ հլա մեր տեհածն է, բա ինչքա՛ն է ուտում էնպես...

— Եդ էլավ ընկերութի՛ն,— ասաց Վինավատը, քիթը վեր քաշելով:

— Եդպես ընկերն սկի հարկավոր չի,— խոսեց մի ուրիշը:

— Մենք աշխատենք՝ ինքն ուտի. իրա աշխատածն էլ ինքը ուտի:

Խուժանները ծիծաղեցին:

Երբ ծիծաղը լռեց, բոլորն սկսեցին միասին դժգոհել, բողոքել:

— Որ Էդպես է՝ թո՛ղ գնա:

— Հա՛, դա հո Մինասից ու Սեթոյից լավ տղա չի. նրանց որ դուրս արինք, դրան ինչո՞ւ պըտի պահենք որ...

— Ես իրեք անգամ է Էսպես է անում,— խոսեց նորից Քուրդը շատ դժգոհ, որ հարցը ձգձգվում է:

— Ընկերը որ ընկերի մասին չի մտածում՝ ավելորդ է:

— Լավ, լավ,— ասաց Չոփուրը և, դեմքին մեծի լրջություն տալով, շարունակեց:— Պարզ է, տղերք, պարզ է... Վարպետ,— դարձավ նա գլուխը կախ նստած Արշոյին,— քանի որ դու, ախպեր ջան, Էդպես բան ես արել, այսինքն՝ քանի որ կարգեն ընկերություն չես անում, այսինքն քու աշխատածը թաքուն ես ուտում, գնա՛, ախպեր ջան... դու քե՛զ համար, մենք մեզ համար...

Չոփուրը լռեց մի փոքր ու շարունակեց խիստ.

— Էգուցվանից գնա: Հասկացա՞ր: Մենք Էսպես ենք: Եթե ամեն միսը իր աշխատածն ուտի՝ Էլ ի՛նչ խուժան: Չէ, գնա քե՛զ համար,— վերջացրեց Չոփուրը ճառը և ավելացրեց: — Տղե՛ք, քնեցե՛ք:

Արշոն, որ բոլոր ժամանակ կուչ եկած, գլուխը կախ լսում էր ընկերներին և սիրտ չէր անում մի խոսք ասել, զղջալով արածի համար, սակայն հանկարծ, երբ հուզված, գրգռված որոշեցին դուրս անել իրեն, նա վեր կացավ և ուզեց ներողություն խնդրել:

— Ես սխալվել եմ, ախպեր, Էլ...

— Թարկը տուր,— ասաց Չոփուրը:— Իրեք անգամ արել ես՝ վերջացավ: Էլ ոչ մի խոսք, քնի ու առավոտը գնա՛...

Արշոն, խոսքի կեսը բերանում, լռեց: Լռեց ու նստեց տխուր: Գիտեր, որ խուժանից հեռացնել—նշանակում էր՝ այլևս իրավունք չունի երևալ այն տեղերում, ուր խուժանն է լինում. այսինքն չի կարող գնալ շուկա, չի կարող գնալ ճաշարանները, սայլերի առաջ. խուժանները չէին թողնի, ինչպես չէին թողնում այն բոլոր տղաներին, որ իրենց մեջ չէին: Նա այդ լավ գիտեր և դրա համար տխրեց ու այդպես էլ պառկեց քնելու:

Պառկեց, բայց քունը չտարավ:

Մտածում էր շարունակ, թե ինչ պիտի անի և ինչպես պիտի ապրի:

Մտածում էր ու չէր կարողանում քնել...

խութանից դուրս գալով՝ Արշուն չգիտեր ո՞ւր գնա և ի՞նչ անի: Պտտվում էր քաղաքային այգում և նայում զբոսնողներին: Շուկա, ճաշարաններ չէր ուզում գնալ ո՛չ թե նրա համար, որ խութանները չէին թողնի. գուցե և բան չասեին իբրև ծանոթի, բայց չէր գնում նրա համար, որովհետև ամաչում էր ընկերներից: Եվ այդ պատճառով առաջին օրը անցրեց գրեթե քաղցած, եթե չհաշվենք իրիկվանից գրպանում մնացած հացի կտորը, որը, իր «գործի» քննության պատճառով, իրիկունը չկարողացավ ուտել: Իսկ մյուս օրը, երբ քաղցը նեղեց՝ հիշեց կայազորի կարմիրբանակայիններին, որ գլխարկ ու հաց էին տվել իրեն, հիշեց ու գնաց նրանք մոտ:

Ինչպես առաջին անգամը, այժմ էլ կարմիրբանակայինները բակում զանազան բաներով էին զբաղված. շոր էին թափահարում, ոտնաման էին սրբում, մարզանք էին կատարում և մի երկուսն էլ, առաջվա պես, լրագիր էին կարդում:

Կարմիրբանակայիններից մի քանիսը ճանաչեցին նրան:

— Հը՛, ի՞նչ կա, խութան:

— Հե՛չ,— ասաց Արշուն, ու գլուխը կախ գցեց:

— Էլի գլխարկ ես ուզո՞ւմ:

— Չե...

Ու լռեց:

— Սովա՞ծ ես,— հարցրեց լրագիր կարդացողներից մեկը և, տեսնելով նա գլուխն ավելի իջեցրեց, ձայն տվեց:— Այ տղա, խութանը սոված է, մի քիչ հաց բերեք:

Կկարմիրբանակայիններից մեկը բերեց մի կտոր հաց ու տվեց Արշոյին:

Ուրախությունից նրա դեմքը փայլեց:

— Շնորհակալ եմ,— ասաց, աչքերը գցելով հաց տվող և տալու կարգադրություն անող կարմիրբանակայինների երեսը, ապա սկսեց ուտել:

Այնուհետև, երբ փողոցում բան չէր գտնում՝ գնում էր կայազորի կարմիրբանակայինների մոտ: Իսկ գիշերները քնում էր այգու այն նստարանի վրա, ուր քնում էր քաղաք եկած առաջին օրերը: Հիմա լավ էր. ոչ միայն օրերը, գիշերներն էլ տաք էին, և նա չէր մրսում: Ամեն օր, առաջվա պես, հանդիպում էր էլի խութան տղաներին, բայց չէր մոտենում: Մի երկու անգամ պատահեց՝ մարդիկ բեռ տվին տուն տանելու, մի անգամ ուտելիքներով լիքը կողով, հետո մի կապոց, ապա մի երեխա, և դրանց համար փող ստացավ: Երեխան գրկելու համար, օրինակ, երեխայի մայրը տվեց ամբողջ 20 կոպեկ: Այդ օրը նրա ուրախությանը չափ չկար: Բայց այդպիսի «գործեր» քիչ էին պատահում, և նա շատ ժամանակ նստում էր այգում ու նայում զբոսնող մարդկանց: Շոգ էր, և այգին, քանի գնում, լցվում էր ամեն տեսակ մարդկանցով, որոնք շարվում էին նստարանների վրա և,

գլխարկները վերցրած, հովհարում իրենց: Ու փոքրիկ տղաներն ամեն օր կուլաներով ջուր էին ծախում:

— Լա՛վ ջուրը, սա՛ռը ջուրը...

Ծախած ամեն մի բաժակ ջրին ստանում էին մի երկու կոպեկ, երբեմն շատ, նայած մարդուն: Ով խղճով էր՝ շատ էր տալիս: Մի օր Արշուն տեսավ ջուր ծախող տղաներից մեկն աշխատել էր հիսո՛ւն կոպեկ, չկարողացավ զարմանքը պահել:

— Էդքանը էսօր աշխատեցի՞ր,— հարցրեց նա փայլող աչքերով:

— Ըհը՛,— գլխով արավ տղան՝ իր աշխատանքից գոհ:

— Ամեն օր Էդքան աշխատո՞ւմ ես:

— Ըհը՛: Օրը գիդի, օր կա՝ ավել, օր կա՝ պակաս:

— Սա քանիսո՞վ ես առել,— հետաքրքրվեց Արշուն, ձեռը կուլայի վրա դնելով:

— Հե՛չ, վեց շահի:

— Վեց շահի՛,— նորից զարմացավ Արշուն:

— Ըհը՛,— գլխով արավ տղան, փողերը գրպանը դնելով:

— Իսկ բաժակը քանիսո՞վ ես առել,— շարունակեց Արշուն իր հարցուփորձը:

— Էս հե՛չ, մեր տանից է,— ասաց տղան ու գնաց կանչելով:— Ա՛յ լավ ջո՛ւր, սառը ջո՛ւր...

Արշուն մտածմունքի մեջ ընկավ: Ինքն ուներ քառասուն կոպեկ, որ ձեռք էր բերել մի կապոց տեղափոխելու համար: Մտածում էր՝ ինչո՛ւ ինքն էլ մի կուլա չառնի և տղաների նման ջուր ծախի. բայց հիշելով, որ խուժանները ջուր ծախող աղաներին «սպեկուլյանտ» են ասում, ամաչում էր:

Այնուամենայնիվ, երկար մտածելուց հետո, նա գնաց շուկա՝ կուլա և թիթեղե բաժակ գնելու:

Եվ հետևյալ օրն արդեն ջուր էր ծախում մյուսների նման.

«Լավ ջուր, սառը ջուր»...

Կանչում էր մի քիչ ամաչելով, անվարժ, առանց երգեցիկ ձայնի, ինչպես մյուսները: Կանչում էր ու կանգնում նստարանների առաջ, սպասելով, որ ջուր ուզեն մարդիկ, ու թեև շատ քիչ մարդ էր ջուր ուզում, որովհետև ծախող շատ կար, այնուամենայնիվ Արշուն անցնում էր բոլոր ծառուղիները, մոտենում էր բոլոր նստարաններին, «Լա՛վ ջուր, սառը ջո՛ւր»... Մի խոսքով օրական հացի փող էր աշխատում: Կերակրվում էր առաջվանից մի քիչ լավ. ուտում էր հաց, միրգ. մի երկու անգամ էլ գնաց ճաշարան, այժմ ոչ թե հաց ու միս խնդրելու, այլ ճաշելու: Գնում էր, իհարկե, ամենաեժան ճաշարանը. սիրտն ուզում էր մեկ-մեկ էլ տաք բան ուտել. վաղուց տաք կերակուր չէր կերել...

Բայց այս քիչ էր պատահում, իհարկե:

Ջրի գործը, պետք է ասած, ծանր չէր, բայց մի անախորժ բան կար: Խուժան ընկերները պատահելիս, նրան էլ, ինչպես մյուս ջուր ծախողներին, «սպեկուլյանտ» էին ասում, սակայն իրեն այնքան վատ չէին վերաբերվում, ինչպես մյուսներին: Վատ էր նրա հետ միայն Քուրդը, պատահած ժամանակ խեթ-խեթ նայում էր և պոռում՝ «սպեկուլյանտ»... Մեկ-մեկ էլ դիտմամբ ջուր էր ուզում, և երբ Արշուն մերժում էր՝ հայիոյում էր և բռնկեցնում սպառնում:

— Սպասի՛ր...

Եվ Արշունյին թվում էր, թե Քուրդը նպատակ ունի իր կուլեն կոտրելու. այդ պատճառով, իր նստարանի վրա քնելիս, կուլան, թիթեղի բաժակի հետ միասին, գնում էր կողքի ծաղկանոցը, փշալարերի տակ բուսած խիտ կանաչի մեջ. ծածկում էր կանաչներով ու տերևներով և քնում: Սակայն ոտնաձայն լսելիս՝ վեր էր թռչում հաճախ և նայում կուլի կողմը, թե հո չեն գողանում: Երբեմն էլ վատ, անկապ երազներ էր ունենում. մեկ տեսնում էր իրեն գյուղում, կոշկակարը արհեստանոցում, մեկ քաղաքում՝ խուժանների հետ գողություն անելիս. հաճախ էլ գյուղ ու քաղաք խառնվում էին իրար, և նա չէր կարողանում երազը հիշել:

Ու օրերն անցնում էին իրար նման, ամբողջ օգոստոս ամիսը ջուր էր ծախում, և չէր պատահում, որ մեկը բաժակին երկու երեք կոպեկից ավելի փող տար. սովորականը մի կոպեկ էր, կամ երկու. երբեմն պատահում էր այնպես, որ մեկը երկու բաժակ ջուր էր խմում և վճարում էր միայն մի կոպեկ:

Մի խոսքով՝ մեծ օգուտ չկար:

Բայց մի օր Արշունի բախտը բանեց: Այդ օգոստոսի կեսերին էր, մի սաստիկ շոգ օր: Այգում հայտնվեց մի գեր, բարձրահասակ մարդ, որ ուներ շատ հաստ բեղեր և ոսկե մատանիներ. դրանցից մեկը բուրբ մատին: Նա եկավ մի ջահել տղայի հետ, նստեց նստարանին ու սկսեց ճակատի քրտինքը սրբել թաշկինակով:

Արշուն հենց այգի մտնելուն պես հետևեց նրան. գիտեր, որ այգի մտնողը, մանավանդ շոգած, գեր մարդիկ ջուր են ուզում: Ուստի, երբ հաստ մարդն սկսեց ճակատը սրբել՝ Արշուն մոտեցավ և կանչեց.

— Լավ ջո՛ւր, սառը ջո՛ւր...

Գեր մարդը, իսկապես, ծարավ էր. նա միանգամից խմեց երկու բաժակ և հարցրեց, թե ի՞նչ պիտի տա.

— Դու գիտես:

— Տասը կոպեկ հերի՞ք է,— ասաց մարդը թավ ձայնով:

Արշունի աչքերը փայլեցին: Առավ տասը կոպեկը և ուրաախությունից ժպտաց մարդուն, որ ջուր խմելուց հետո բեղերը սրբում էր թաշկինակով:

Արշուն մեկ էլ նայեց նրան, նայեց կողքի տղային, ժպտաց կրկին և ուզեց հեռանալ, բայց մարդը կանգնեցրեց:

— Լսիր, տղա. ե՛կ այստեղ:

Արշուն մոտեցավ:

— Օրական ի՞նչ ես վաստակում:

Արշուն մի վայրկյան շփոթվեց, չիմանալով ի՞նչ ասել, բայց հետո իրեն հավաքեց.

— Հացի փող...

Ապա մարդը հարցուփորձ արավ, թե որտեղացի՞ է Արշուն, քանի՞ տարեկան է, հետո կատակով խփեց ուսին և ասաց.

— Ի՞նչ տամ, որ երկու բաժակ խմես քու ջրից:

— Ո՞նց թե,— զարմացավ Արշուն:

— Խմիր, Էլի՛: Երկու բաժակ խմիր՝ հինգ կոպեկ տամ... Լա՞վ:

Արշուն չէր հասկանում. ինչպե՞ս. իր ջուրը ինքը խմի և փողը ուրիշը տա՞:

— Ես խմեմ, փողը դու տա՞ս,— հարցրեց տարակուսած:

— Հա՛, երկու բաժակ խմի, հինգ կոպեկ տամ:

Արշուն նոր միայն հասկացավ նրա միտքը և, թեև ծարավ չէր, խմեց երկու բաժակ իր ջրից ու ստացավ հինգ կոպեկ:

Մարդը և նրա մոտ նստած տղան ծիծաղեցին, բայց Արշուն գոհ մնաց իր վաստակից. երկու բաժակ ջուրն ի՞նչ է որ... ծարավ չէր, բայց խմեց: Մեծ բան չի...

Այդ օրը նա վաստակեց բոլոր օրերից շատ: Աշխատածը նա սովորաբար դնում էր ծոցագրպանը և գրպանի բերանը ամրացնում անգլիական քորոցով. ու չնայած դրան, գիշերը մի քանի անգամ, կուլին նայելիս, շոշափում էր գրպանը, տեսնելով՝ փողերն իրենց տե՞ղն են, թե ոչ: Իսկ այդ գիշեր նա առանձնապես ուշադիր էր դեպի գրպանը. երկու անգամվա փոխարեն զարթնեց չորս-հինգ անգամ ու ձեռք տարավ դեպի կուրծքը: Մի քանի անգամ էլ երազում տեսավ հաստ մարդուն, որ իրենից ջուր էր ուզում ու ծիծաղում, ծիծաղո՞ւմ... Նա զարթնում էր, վեր թռչում ու շուրջը նայում. մոտը մարդ չէր լինում, ծառերն էին միայն խշշում գիշերվա քամուց և առուններն էին գլգլում այգու ամայության մեջ: Ու զարթնելիս ամեն անգամ ուրախությամբ հիշում էր վաստակածը: Մի շաբաթ էլ այսօրվա պես աշխատի, ահագին փող կունենա,— մտածում էր ու նորից քնում:

Մյուս օրը, կեսօրից առաջ, երբ սովորաբար մարդիկ հավաքվում էին այգի և երբ առանձնապես ծարավում էին, Արշուն, կուլան լցրած, մտավ այգի և, ծառուղիներում շրջելով, սկսեց որոնել հաստ մարդուն, քանի դեռ ուրիշ տղաներ նրան չէին ճանաչել,

ուզում էր գտնել... Արշոյի համար բոլոր «մուշտարիներից» ամենահոսալին այդ մարդն էր. ջուր շատ էր խմում և լավ էլ վճարում էր՝ ամեն անգամ տասը կոպեկ:

Շրջեց մի ժամի չափ՝ չգտավ: Ուրեմն դեռ չի եկել,— մտածեց,— կամ գուցե, գնացել է քաղաքից... Հուսահատված ուզում էր արդեն ջուր առաջարկել մյուս մարդկանց, հանկարծ դեմառդեն հանդիպեց հաստ մարդուն, որ երեկվա տղայի հետ նոր մտել էր այգի և, գլխարկը վերցրած երեկվա պես, ճակատն ու վիզը սրբում էր թաշկինակով:

Նրան տեսնելուն պես՝ Արշոն կանգ առավ և ժպտաց:

— Ջո՛ւր, սառը ջո՛ւր,— ասաց նա մարդու ուշադրությունը գրավելու համար և, տեսնելով զբաղված է քրտինքը սրբելով, հարցրեց:— Ջուր չե՞ս ուզում, եղբայր:

— Ջո՞ւր, տո՛ւր:

Գեր մարդը, նստելով, խմեց էլի երկու բաժակ, հետո առաջարկեց հետի տղային. նա էլ խմեց մի բաժակ, և այդ երեք բաժակի համար տվեց տասնհինգ կոպեկ: Հետո, կարծես ճանաչեց Արշոյին:

— Ծո, դու երեկվա տղա՞ն ես:

Արշոն ժպտաց ու գլխով արավ:— Այո՛:

Մարդը նույնպես ժպտաց:

— Հը, կարա՞ս էլի երկու բաժակ խմես:

Արշոն ուրախացավ:

— Կարա՛մ:

— Խմիր, հինգ կոպեկ տամ:

Արշոյի մարմնով ուրախության դող անցավ:

Խմեց երկու բաժակ և ստացավ էլի հինգ կոպեկ:

Հաստ մարդը ոգևորվեց:

— Հը, կարա՞ս մեկն էլ խմել:

— Կարա՛մ,— հպարտացավ Արշոն:

Թեև դժվար էր, բայց խմեց մի բաժակ էլ և նորից հինգ կոպեկ ստացավ:

Եվ այդ օրը նա շատ գոհ մնաց. մենակ հաստ մարդուց ստացավ քսանհինգ կոպեկ, մյուս մարդկանցից էլ մի տասնհինգ կոպեկ—եղավ քառասուն կոպեկ:

«Օ՛, քառասուն կոպեկ», մտածում էր Արշոն երեկոյան, փողը կրծքի գրպանում տեղավորելով և ուրախությամբ մյուս օրվա մասին մտածելով:

Եվ այնուհետև հաստ մարդը խմում էր նրա ջուրը ամեն անգամ երկու–երեք բաժակ, հետո հանաքով գրագ էր գալիս Արշոյի հետ, խմեցնում էր նրան մի քանի բաժակ ու դարձյալ հինգ-տասը կոպեկ տալիս:

Արշոն ծարավ չէր լինում, դժվարանում էր խմել, բայց քանի որ փող էր ստանալու՝ խմում էր: Եվ հաստիկը կամաց-կամաց ավելացնում էր բաժակների թիվը. երկուսից անցավ երեքի, երեքից չորսի, հետո մի օր էլ առաջարկեց խմել հինգ բաժակ: Արշոն երեքը խմեց ու կանգ առավ. ապա ուժ առավ՝ խմեց և մեկը, կոկորդը լցվեց, բայց վիզը երկարեց, և ջուրն իջավ ցած, այդ ժամանակ գլխին քաշեց և հինգերորդը:

Այս անգամ արդեն բերանը լցվեց և քիչ էր մնում թափվի...

Հաստ մարդն ու հետի տղան ծիծաղում էին, բայց Արշոն պահեց իրեն ու մի կերպ ջուրը ծծեց ներս, որ չխայտառակվի: Թեև դժվար էր, բայց խմեց, աչքերը միայն արցունքոտեցին. սակայն ուրախ էր, որ այդ հինգ բաժակի համար ստացավ տասնհինգ կոպեկ:

Այսպես շարունակվեց շաբաթից ավելի, հաստիկը խմում է և Արշոյին խմեցնում ու ծիծաղում: Մի օր էլ նա, երբ ինքն ա հետի տղան խմեցին, Արշոյին առաջարկեց՝ ամբողջ կուլան խմել:

— Եթե խմես,— ասաց,— քսան կոպեկ կտամ:

Ամբողջ կուլա՞ն...

Արշոն նայեց կուլին ու ժպտաց:

Հաստիկը նույնպես ժպտաց.

— Հը՛, կխմե՞ս:

Քսան կոպեկի գայթակղությունն այնքան մեծ էր, որ Արշոն չդիմացավ և կուլան քաշեց գլխին — կը՛լ-կը՛լ-կը՛լ...

Կլկլում էր ջուրը կուլի կոկորդում և գնում Արշոյի բերանը:

Խմեց նա, խմեց և հանկարծ կանգ առավ. ջուրը լցվել էր մինչև բուկը ու էլ չէր գնում: Նա որձկաց մի երկու անգամ ու ապա աչքերը լցվեցին արցունքով:

Հաստիկը, ձեռները ծնկներին, ծիծաղում էր:— «Հա՛, հա՛, հա՛»... Ծիծաղում էր ու ասում.

— Ա՛յ չխմեցիր՝ բան չեմ տա: Պայմանը՝ պայման է...

Արշոն ուղղվեց, հագաց և կուլան նորից քաշեց գլխին:

Մի քանի ջուր ծախող տղա և հարևան նստարաններին նստած մարդիկ նայում էին, թե կարո՞ղ է արդյոք Արշոն խմել մի կուլա ջուր:

Մինչ այդ ջուրը կլկլում էր կուլի կոկորդում և թափվում նորից Արշոյի բերանը... Թափվում էր, թափվում և, Արշոյին թվում էր, թե վերջ չունի կուլի ջուրը. եղավ մի վայրկյան, որ նրան թվաց, թե խեղդվում է. մեկ էլ աչքերը կուլ գնացին, ոտներն ու ձեռները դողդողացին, և նա

վախեցած ցնցվեց. ջուրը թափվեց բերանից ու կուլից միաժամանակ և շորերը թրջեց, դրա հետ միասին աչքերից ցայտեցին արցունքի շիթեր, և նա հեկեկաց:

Ջուր ծախող տղաներն ու հարևան սատարաններին սատողները քրքջացին. իսկ հաստ մարդը, բեղերն ուղղելով, ժպտամ էր, ծիծաղում և ասում.

— Ոչինչ, ոչինչ, տղաս, մի լար...

Բայց Արշո շարունակում էր լալ և թեքով աչքերը սրբել:

— Դե լա՛վ, լա՛վ,— ասաց մարդը նորից ծիծաղելով,— չխմեցիր, բայց ոչինչ, ա՛ռ, ա՛ռ քեզ քսան կոպեկ:

Ու, գոռով, Արշոյի բուռը կոխեց մի քսան կոպեկանոց:

Բայց,— անսպասելի բան,— Արշոն քսան կոպեկանոցը ետ շարտեց հանկարծ:

— Չեմ ուզում,— ասաց գրեթե հեկեկալով:

Քսան կոպեկանոցը դիպավ մարդու երեսին, հետո ընկավ գետին: Իսկ ինքը՝ Արշոն, վիրավորված, հուզված, աչքերը թեքով սրբելով, գնաց դեպի այգու ծայրը, արև մի տեղ, որ թրջված շորերը չորացնի:

Հագիվ Արշոն դուրս էր եկել այգու ծայրը՝ հանդիպեց Քոդին: Քուրդը մի նոր մեշուկ ուսին գցած՝ կանգնեց նրա առաջ:

— Սպեկուլյանտ, մի քիչ ջուր տուր:

Արշոն չխոսեց. հեկեկանքը զսպելով ուզեց շարունակել ճանապարհը, բայց Քուրդը նորից կտրեց առաջը:

— Ջուր տո՛ւր ասում եմ:

— Կորի՛,— պատասխանեց Արշոն արհամարհանքով:

— Չես տալի՞ս,— սպառնաց Քուրդը՝ ձեռքի մեկը բռնեց և շինած:— Չես տալի՞ս...

— Չէ՛,— բարկացավ Արշոն, բնագոյաբար կուլան դնելով թևի տակ:— Չեմ տալիս...

— Չես տալի, դե առ քեզ,— ասաց Քուրդը և բռնեց և շինած ձեռքից մի քար նետեց կուլի վրա:

Լսվեց մի խուլ թրխկոց, կուլի փորը փշուր-փշուր թափվեց գետին, և մեջը մնացած ջուրը թրջեց նորից Արշոյի թրջված շորերը: Եվ միայն կուլի ունկն ու վիզը մնացին նրա թևի տակ:

Արշոն, հանկարծակի եկած, մնաց ապշած, ու մինչ ուշքի կգար՝ Քուրդը փախավ:

Տեսնելով նրա փախուստը՝ Արշոն էլ չհամբերեց, ինքը ևս վազեց նրա ետևից՝ վրդովված ու լացակնած: Նա վազում էր և ճանապարհից քարեր վերցնելով՝ նետում Քոդի ետևից: Բայց ոչ մեկը ոչ միայն չէր դիպչում, այլև չէր հասնում նրան: Այդ ժամանակ Արշոն զայրացած, ատամներն իրար սեղմած, քայլերն արագացրեց: Նետեց մի երկու քար ևս՝ չդիպավ:

Քուրդը ոչ թե վագում, այլ կարծես թռչում էր: Եվ այն է, այգուց դուրս գալով՝ ուզում էր անցնել փողոցը՝ Արշուն նետեց վերջին քարը, որ դրանով վերջ տա իր հետապնդումին:

Այս անգամ քարը չվրիպեց:

Եվ Քուրդն երեսն ի վայր փռվեց գետնին:

— Դե գնա՛, — ասաց Արշուն, և ուզեց ետ դառնալ, բայց միլիցիոները բռնեց նրա ձեռքը:

VII

Միլիցիոները Արշոյին ու Քրդին տարավ միլիցիատուն, ուր նրանց հարցաքննեցին— ո՞վ են, որտեղացի՞, ինչո՞վ են պարապում: Հարցաքննեցին ու պահեցին: Արշուն խնդրեց, որ իրեն բաց թողնեն, որովհետև մեղք չունի: Պատմեց, որ Քուրդն ամեն օր ծաղրում էր իրեն, «սպեկուլյանտ» էր ասում, ինքը լռում էր, չէր պատասխանում, բայց երբ կուլան կոտրեց՝ էլ չհամբերեց ու խփեց:

Նրա խնդիրքը, սակայն, չհարգեցին, այլ ընդհակառակը, տարան նրան փակեցին մի փոքրիկ սենյակում, ուր կային երկու հասակավոր մարդ, որոնց բռնել էին գողության համար: Դրանցից մեկը շարունակ քնում էր և քնած ժամանակ կա՛մ գայրացած խոսում էր, կա՛մ խելագարի պես ծիծաղում: Արշուն դողում էր. չլինի հանկարծ այդ մարդը խեղդի իրեն: Բայց, լավ էր, երկու օր պահելուց հետո երկուսին էլ՝ Արշոյին ու Քրդին, տարան Մանկական գաղութ: Արշուն վախենում էր, որ այդ նոր տեղն էլ միլիցիատան բանտի պես բան լինի, ուստի ճանապարհին շարունակ մտածում էր՝ լավ կլինի մի հարմար տեղից փախչի: Բայց չփախավ, որովհետև միլիցիոները մի քայլ անգամ չհեռացավ մինչև գաղութ, որ գտնվում էր հեռո՛ւ, քաղաքի ծայրին:

Սակայն Մանկական գաղութը բոլորովին այլ բան էր, քան Արշուն երևակայում էր: Հենց բակը մտան թե չէ՝ նա զարմացավ ծաղիկների առատության վրա: Ինչքա՛ն ծաղիկ կար գույն-գույն, մեկը մյուսից գեղեցիկ, բոլորը շարքով, խնամքով: Ամեն ծաղկանոցի մեջ մի թումբ էր շինված, իսկ թմբի մեջտեղը տնկված էր մի մեծ՝ կարմիր կամ կապույտ ծաղիկ: Լա՛վ էր... Ծաղիկներից բացի՝ բակում կային խնձորի և տանձի ծառեր՝ պտուղներով ծանրաբեռ: Մի քանի փոքրիկ տղաներ քաղհանում էին ծաղիկների մարգերը, մի երկուսը՝ ջրում էին ծառերը:

Բակը Արշոյին դուր եկավ. ընդարձակ էր և ամբողջովին սալած, մաքու՛ր: Բայց քանի մոտենում էին տանը՝ նրա անհանգստությունն ավելանում էր. ի՞նչ պիտի անեն արդյոք, ինչպե՞ս պիտի վերաբերվեն...

Միլիցիոները նրան և Քրդին տարավ վերին հարկը:

Սանդուղով բարձրացան և մտան գրասենյակ:

Վարիչը միջահասակ, բեղերի ծայրերը կտրած, վերնաշապիկով մարդ էր, որին բոլորն «ընկեր Երվանդ» էին ասում: Միլիցիոներն ինչ-որ բան ասաց նրան, իսկ նա Արշոյին ու Քրդին նայեց և ժպտաց: Հետո հարցրեց նրանց անուն-ազգանունը և թե որտեղացի են:

— Իսկ դու գրել-կարդալ գիտե՞ս,— դիմեց նա Արշոյին:

Արշոն պատասխանեց, որ մի քիչ գիտի, իսկ Քուրդը բոլորովին չգիտեր:

— Կուզե՞ս սովորել,— հարցրեց վարիչը Քրդին:

Քուրդը աչքի տակով նայեց վարիչի կտրած բեղերին, վերնաշապիկի կրծքագրպանից կախած ժամացույցի շղթային և ժպտաց:

— Ինչի՞ համար սովորեմ,— հարցրեց նա:

— Որ գիրք կարդաս, նամակ գրես, հաշիվ պահես:

— Ո՞ւմ համար,— հարցրեց Քուրդը:

— Քեզ համար,— պատասխանեց վարիչը:

Այս հարցուփորձից հետո ընկեր Երվանդը կարգադրեց, որ նրանց տանեն բաղնիս: Եվ նույն օրը երկուսին էլ, մի քանի ուրիշ տղաների հետ, որոնց նույնպես միլիցիան էր բերել քաղաքից, տարան բաղնիս, շորները փոխել տվին ու նորից բերին գաղութ: Գաղութում շատ տղաներ կային՝ ուրիշ միևեկ տասնհինգ տարեկան: Մի քանիսին Արշոն ճանաչեց, տեսել էր շուկայում, փողոցում խուժանություն անելիս:

Առաջին մի քանի օրը կյանքը գաղութում ծանձրալի էր թվում Արշոյին, բայց կամաց-կամաց ընտելացավ, որովհետև օրերն անցնում էին գործի ու զբաղմունքի մեջ, էլ ծանձրանալու ժամանակ չէր լինում: Առավոտը վեր էին կենում, լվացվում, սրբվում ամեն մեկն իր սրբիչով, մարզանք անում ու գնում սեղանատուն, ուր տալիս էին թեյ, հաց ու պանիր, հետո գնում էին արհեստանոց՝ փոքրերը կարտոնից բաներ շինելու, իսկ մեծերը հյուսնության սովորելու. շինում էին աթոռներ, սրբիչ կախելու բաներ, փոքրիկ սեղաններ, պահարաններ: Ինչ ուզեիր՝ վարպետը սովորեցնում էր: Բայց այդ աշխատանքն Արշոյին դուր չէր գալիս, մանավանդ այն պատճառով, որ Քուրդն իր հետ էր լինում: Նա ուզում էր Քրդից հեռու լինել, որովհետև Քուրդն իրեն լավ չէր պահում. մեկ-մեկ էլի, առաջվա պես, «սպեկուլյանտ» էր ասում: Ճիշտ է, դաստիարակը՝ ընկեր Համբարձումը, նրան զգուշացրեց մի քանի անգամ, որ այդպես լավ չի, ընկերների մոտ այդ խոսքը չասի, որովհետև մյուսներն էլ կսովորեն: Բայց Քուրդը չէր խրատվում, գործի ժամանակ գալիս էր թեքվում Արշոյի ականջին և բարձրաձայն կանչում «սպեկուլյանտ»: Մի երկու անգամ էլ թեյի ժամանակ իր բաժակի մեջ աղ լցրեց, թե՛ «թող քաղցր ըլի»...

Արհեստանոցի աշխատանքը վերջանում էր ճաշի ժամանակ: Ուտում էին մեկ, երկու տեսակ կերակուր ու գնում դպրոց: Արշոն առաջին խմբումն էր. բոլոր առարկաների մեջ նրան դուր էր գալիս թվաբանությունն ու աշխարհագրությունը: Թվաբանության ուսուցիչ ընկեր Մինասը նույնպես դուր էր գալիս նրան, որ իրեն՝ «Արշոյի» փոխարեն, միշտ

«Արշալույս» Էր ասում: Մինչ այդ, Արշուն չէր իմանում, որ իր անունը «Արշալույս» Է. նա մանկությունից միայն «Արշո» Էր լսել, և զարմանում Էր, որ չի իմացել, թե այդպիսի լավ անուն ունի:

Հետո նրան ավելի դուր Էին գալիս ակումբի զբաղմունքները: Դասերից հետո, երբ քիչ խաղում Էին, գնում Էին ակումբ. տղաներն այնտեղ կարդում Էին գիրք, լրագիր. խաղում Էին շախմատ, տամա: Ամենից հետաքրքիր Էր շախմատը: Ինչքա՛ն խելք Էր հարկավոր խաղը տանելու համար... Այդտեղ՝ ակումբում, հասակավոր տղաները երբեմն թատրոն Էին խաղում, բեմեց բաներ Էին կարդում, երեկոները դաստիարակ ընկեր Համբարձումը և վարիչը ընկեր Երվանդը, գալիս Էին գրուցում, մեկ-մեկ Էլ բժիշկն Էր գալիս խոսում. նա ասում Էր.— հաց ուտելիս պետք Է լավ ծամել, կերակուրի վրա շատ ջուր չխմել և հետո, ասում Էր—ամեն օր պետք Է ատամները լվանալ:

«Մարդ բան ու գործ չունի՝ պետք Է ատամները լվանա»,— մտածում Էր Արշուն և հիշում հոր ատամները, որ թեև չէր լվանում, բայց միշտ սպիտակ Էին ու առողջ:

Շեկ մագերով ու ակնոցով մարդ Էր բժիշկը, և այնքա՛ն բան գիտեր... Ասում Էր՝ շատ մի ուտեք առհասարակ և մանավանդ երեկոները քիչ կերեք, որ լավ քնեք... Այս մեկը ճիշտ Էր ասում բժիշկը. Արշուն այդ փորձով գիտեր, մի երեկո տղաները խնձոր Էին բերել. լա՛վ կերավ և գիշերը շատ անհանգիստ Էր. վերակացու ընկեր Մեսրոպը կարծում Էր, թե Արշուն տխուր Է, դրա համար քունը չի տանում:

Չէր սիրում Արշուն, երբ գիշերը ննջարանում, տղաների քնած ժամանակ, վերակացուները գնում գալիս Էին մահճակալների արանքով, և այդ պատճառով չէր կարողանում կարգին, մի քիչ երկար գրուցել ընկերների հետ: Իսկ Արշուն հիմա շատ ընկերներ ուներ գաղութում, բայց մտերիմ Էր միայն երկուսի հետ: Մեկը Տաճատն Էր, մի որբ տղա, որ բռնել Էին խուժանության համար. մի տարի Էր գաղութումն Էր. ուզում Էր հյուսնություն սովորի ու գնա գյուղ: Մյուսը՝ Արամն Էր. սրան Էլ բռնել Էին խուժանության համար, երկու տարի մնացել Էր գաղութում և հիմա աշխատում Էր քաղաքում՝ տպարանում:

Տպարա՛նք... Արշուն այս խոսքը առաջին անգամ Արամից Էր լսում:

— Էդ ի՞նչ բան Է Էդ տպարանը,— հարցրեց նա,— դուքա՞ն Է, թե կոոպերատոր:

— ՉԷ, տպարանը ուրիշ Է,— բացատրեց Արամը:— Էնտեղ գիրք, կազեթ են տպում:

— Գի՞րք,— զարմացավ Արշուն:

Հետաքրքրական Էր տեսնել այդ տպարան ասածը: Արամը պատմում Էր, որ իր համար տպարանում գործ գտել Է ընկեր Երվանդը: Պատմում Էր, որ հա՛մ սովորում Է, հա՛մ ռոճիկ Է ստանում, համ Էլ կեսօրից առաջ մի բաժակ կաթ են տալիս:

Շատ պատմություն Էր անում Արամը տպարանի մասին, և մեկը մյուսից հետաքրքրական: Մի երկու անգամ Էլ գիրք բերեց և ասաց, որ իրենց տպարանում են տպել: Գրքերից մեկը պատկերազարդ Էր, և Արշոյին շատ դուր եկավ:

— Որ գամ տեսնելու, կթողնե՞ն,— հետաքրքրվեց Արշուն մի օր:

— Չէ,— ասաց Արամը,— կողմնակի մարդկանց մուտքն արգելված է: Մեզ մոտ շատ խիստ է...

Արշուն մտածմունքի մեջ ընկավ. նա մտածում էր՝ ինչպես անի, որ այդ տպարան ասածը տեսնի. արդյոք ընկեր Երվանդը կթողնի՞... Արշոյին, իբրև նոր եկածի, դեռ քաղաք չէին ուղարկում՝ որևէ բան բերելու. պետք է մնար մի, երկու ամիս, որ քաղաք ուղարկեին: Այդ պատճառով նա մտածում էր ընկեր Երվանդից թույլտվության խնդրել:

Բայց մի օր այնպես պատահեց, որ ընկեր Երվանդը, առանց խնդրելու էլ, թույլ տվեց: Ամեն օր լավ վարքի տեր տղաներից մի խումբ ուղարկում էր քաղաք՝ հաց կամ այլ բաներ բերելու: Եվ որովհետև այդ օրը գնացող տղաներից մեկը հիվանդացել էր, Արշոյին ուղարկեց նրա փոխարեն:

Քաղաք գնալիս Արամն էլ իրենց հետ էր: Ճանապարհին նա ցույց տվեց տպարանը, որ մի սև, բարձր տուն էր՝ մե՛ծ-մե՛ծ լուսամուտներով, որոնք բացվում էին փողոցի վրա: Լասամուտները սակայն նրա բախտից բարձր էին, և նա չէր կարողանում բան տեսնել. լսվում էր միայն ինչ-որ խուլ աղմուկ...

Մի երկու անգամ նա գնաց եկավ՝ ոչինչ չերևաց: Հետո անցավ բակը, մտածելով, թե այնտեղից, գուցե, մի բան երևա:

Բակի վրա բացվում էր տպարանի ընդարձակ պատշգամբ՝ թղթերով ու տախտակներով լիքը:

Արշուն, զգուշությամբ, շուրջը նայելով, քայլ առ քայլ առաջ գնաց, մտավ պատշգամբ, կանգնեց մի բաց լուսամուտի առջև ու նայեց:

Ներսը լիքն էր կապույտ շորեր հագած մարդկանցով ու տղաներով: Տախտակե աչքե-աչք արկղների առաջ կանգնած՝ նրանք մեկ-մեկ վերցնում էին այդ աչքերից ինչ-որ փոքրիկ-փոքրիկ բաներ ու դարսում ինչ-որ երկաթե բանի մեջ:

Այդպես անում էին ոչ միայն հասակավորները, այլև փոքր տղաները:

Չարմանալի էր. ո՞նց էին անում այդ մանր գործը, ու ինչպե՞ս արագ...

Այդտեղից սակայն բան չհասկանալով՝ Արշուն անցավ առաջ: Դենը՝ մյուս սենյակում աշխատում էին մեծ-մեծ մեքենաներ, ամեն մեկի վրա մի մարդ կամ մի տղա: Դրանք թուղթը դնում էին մեքենայի գլխին, մեքենան ինքնիրեն թուղթը քաշում էր ներս և մյուս կողմից դուրս գցում, ու այնպես էլ շուտ-շուտ — զարմա՞նք...

Ա՛յ թե ինչ բան է եղել տպարանը...

Արշուն մի քանի անգամ անցավ լուսամուտից լուսամուտ, նայեց բաժանմունքները ու գլուխը շարժեց զարմանքից:

Ամեն բան հետաքրքրական էր ու զարմանալի՞...

Մեքենաներն այնպե՛ս էին գոռում, մարդիկ այնպես էին աշխատում...

Մարդ կարողանա մոտիկից տեսնել՝ ի՞նչ են անում:

Մի կես ժամ նայելուց հետո նա վազեց դեպի փուռը, ուր ընկերները հաց պիտի վերցնեին:

Եվ այնուհետև, հացի կամ այլ բանի համար քաղաք գալիս՝ Արշոն մի քանի րոպեով, երբեմն կես ժամով, անցնում էր տպարան, կանգնում պատշգամի լուսամուտների առջև ու նայում, թե ինչպես գրաշարները, կազմարարները, փոքրիկ աշակերտները իրար ետևից գալիս՝ մտնում էին տպարան և, իրենց երկար կապույտ շորերը հագնելով, սկսում էին աշխատել: Գրաշարները կանգնում էին աչքե-աչք արկղների առջև և փոքրիկ-փոքրիկ մեխի նման բաները վերցնում ու շարում ինչ-որ երկաթե բանի մեջ: Նույնն անում էին և աշակերտները: Իսկ մյուս բաժանմունքներում աշխատում էին մեքենաները, հետո կազմարարները... Գրաշարանոցում նրան ավելի զարմացնում էին իրեն հասակակից փոքրիկ տղաները, որ մեծերի պես կապույտ հագած, մեծերի պես արագ-արագ վեր էին քաշում մեխի պես փոքրիկ բաները աչքե-ալք արկղներից:

— Հը, ի՞նչ ես ուզում, տղա,— երբեմն հարցնում էին գրաշարները:

— Հեչ,— պատասխանում էր Արշոն,— նայում եմ:

— Նայի՛ր, նայի՛ր,— ծիծաղում էին գրաշարները:

— Մարդը կառավարիչ է, իհարկե, պիտի նայի,— ավելացնում էր մեկը:

Ու ծիծաղում էին:

Արշոն նրանց կատակների մեծ մասը չէր հասկանում և շարունակում էր դիտել նրանց ու մեքենաների աշխատանքը, որ քանի գնում դառնում էր հետաքրքրական: Մեքենաները շրխկում էին, գոռում, թուղթը նրանց վրա փայլում էր մի ակնթարթ ու կով գնում նրանց ահագին փորում. մեքենավարներն աշխատում էին մեքենաների պես կանոնավոր ու արագ. կազմարարները թղթերը ծալում էին, կտրում, կպցնում, իսկ գրաշարներն անընդհատ վեր էին քաղում մեխի նման փոքրիկ բաները, ու ամբողջ տպարանը լցված էր աշխատանքի աղմուկով: Մի պարապ մարդ չկար, ամեն մեկը մի բան էր անում, ու բոլորն էլ կանոնավոր ու արագ:

Շատ բան այդտեղ Արշոն չէր ըմբռնում և շատ բան անհասկանալի էր նրան. իսկ ամենից անհասկանալին ա՛յն էր, ինչ անում էր իր հասակի մի տղա.— գրտնակի պես կլոր մի իր տանում-բերում էր նա սև, ձյուրի նման բանի վրա ու քսում ինչ-որ կապած բաների և, վրաները թուղթ դնելով գլանի պես մի մեծ կլոր իրը քաշում: Դուրս էին գալիս տպած թղթեր:

«Ա՛յ բեղ հրա՛շք», զարմանում էր Արշոն և մտքում նախանձում իր հասակի տղաներին, որ մոտից տեսնում, հասկանում են այդ բաները:

Կարողանար ինքն էլ մի անգամ մտնել ներս...

Քանի՜-քանի՜ անգամ փորձել էր մտնել, բայց դժվար էր: Իրավունք չկար: Արամի տված պատասխանները նրան չէին բավարարում. նա ուզում էր մոտիկից, իր աչքով տեսնել այդ հրաշք-բաները, այս սև, ահագին մեքենաները. գրտնակի պես, գլանի նման կլոր գործիքները, աչքե-աչք արկղները... մի խոսքով՝ բոլորը, ինչ կար:

Եվ ահա մի օր, երբ նա, սովորականի պես, լուսամուտից նայում էր ներս, տպարանի վարիչը հարցրեց, թե ո՞ւմ է ուզում:

Արշուն ամաչելուց գլուխը կախ գցեց:

— Հեջ, ընկեր վարիչ, գաղութի տղա եմ:

— Այստեղ ի՞նչ ես անում:

— Տպարանին եմ նայում, ընկեր վարիչ,— ասաց նա այն եղանակով, կարծես պաշտոնը հենց այդ էր՝ տպարանին նայել:

Վարիչը ծիծաղեց:

— Նայո՞ւմ ես:

— Այո, ընկեր վարիչ, ուզում եմ մոտիկ անեմ,— ուղղեց նա ու ժպտաց, ճերմակ ատամները բանալով:

Նրա հետաքրքիր հայացքներից վարիչը նկատեց, որ նա ագահ ցանկություն ունի տպարանը տեսնելու, ու ժպտալով հանձնարարեց տղաներից մեկին, որ տպարանը ցույց տան «խուժանին»:

Արշուն սրտի տրոփյունով մտավ ներս: Եվ այն, ինչ տեսավ՝ շշմեցնող տպավորություն արավ նրա վրա...

Բայց այդ օրը Արշուն շա՛տ ուշացավ, համարյա ժամ ու կես. այնպես որ երբ հասավ գաղութ՝ տղաները վաղուց արդեն ճաշել, պատրաստվում էին դպրոց գնալու: Դաստիարակ ընկեր Համբարձումը զարմացավ, որ այդքան ուշացել է և ուղարկեց վարիչի մոտ:

— Ընկեր Երվանդը ուզում է քեղ տեսնի,— ասաց:

Արշունի սիրտը դող ընկավ, բայց և այնպես գնաց:

Ընկեր Երվանդը գրասենյակում էր:

— Հը՛, որտե՞ղ էիր, Արշո, ինչո՞ւ ուշացար,— հարցրեց նա ուշադիր նրան նայելով:

Արշուն նայեց վարիչին ու գլուխն իջեցրեց, նա չգիտեր ինչպես արդարացնի իր ուշացումը, միևնույն ժամանակ և չէր ուզում խաբել վարիչին, այնքան նա բարեկամաբար, սիրալիք էր նայում իրեն, որ անհարմար էր սուտ խոսել և, վերջապես, ընկեր Երվանդն այնքան հասկացող էր, որ սուտը կարող էր իսկույն բռնել:

— Հը՛, խոսիր,— ասաց ընկեր Երվանդը:— Ասա տեսնենք՝ ինչո՞ւ քաղաք գնալիս միշտ ուշանում ես... Խոսի՛ր, մի՛ ամաչի:

Արշուն դարձյալ լռում էր:

— Գուցե բարեկամների, ընկերների ես հանդիպում, հը՞... Այստեղ բարեկամներ ունե՞ս:

Արշուն գլուխը շարժեց:— Ո՛չ:

— Իսկ ընկերներ... հը՞:

Արշուն դարձյալ լռում էր. մտածում էր նորից ինչպես արդարացնի իր ուշացումը ու հնար չէր գտնում: Ուստի՝ մեղավորի պես կանգնեց վարիչի առաջ մի թուպե, երկու թուպե, մի քանի անգամ աչքի տակով նայեց ընկեր Երվանդի սևեռուն, սպասողական հայացքով աչքերին. նայեց, նայեց, գլխարկը ձեռի մեջ տրորեց, ու է՛լ չդիմադավ, և պատմեց ուշանալու պատճառը: Պատմեց, որ գնում է տպարան, այնտեղ, ուր Արամն է աշխատում. այնտեղ այնքա՛ն հետաքրքիր բաներ կան. նայում է և դրա համար ահա ուշանամ:

Ընկեր Երվանդն ուշադիր լսեց նրան, լսեց, ժպտաց և հարցրեց.

— Հետաքրքրո՞ւմ է քեզ տպարանի աշխատանքը:

— Այո՛, ընկեր Երվանդ,— ժպտաց Արշուն իր հերթին, գլխարկը ծնկներին խփելով:

Մի քանի օր հետո, գաղութի վարիչի միջնորդությամբ, Արշուն ընդունվեց տպարան, իբրև գրաշարի աշակերտ, և ինքն էլ արժանացավ երկար կապույտ շոր հագնելուն:

Ու հիմա Արշուն աշխատում է տպարանում և տպարանի բաները հասկանում է այնպես, ինչպես մյուս գրաշարները: Այժմ նա ինքն էլ աչքե-աչք կասսայի առջև կանգնած՝ գիրք է շարում ու աշխատում է գերազանցել իր հասակի տղաներին և հասնել մեծերին:

Սկզբում տպարանում բոլորը նրան «խուժան» էին ասում, բայց քանի որ նեղանում էր՝ վերջ տվին: Այժմ սակայն, երբ մեկը, հին սովորությամբ, «խուժան» է ասում, Արշուն կանգնում է, նեղացած նայում ասողի դեմքին և հանդարտ ուղղում.

— Իմ անունն Արշալույս է, ընկեր...